

Міністерство освіти і науки України

**Прикарпатський національний університет імені
Василя Стефаника**

Інститут історії і політології

Кафедра політології

Кобута Лариса Петрівна

Історія та теорія демократії

Навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів спеціальності
“Політологія”

Івано-Франківськ
2010

УДК 321.7.01 (075.8)

ББК 66.023

К55

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, протокол №5 від 21 січня 2010 року

Розробник:

Кобути Лариса Петрівна,

кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

У навчальному посібнику подано навчально-методичні підходи до вивчення історії становлення й розвитку демократії, різноманітності уявлень про неї, сутності та еволюції її реально існуючих форм та моделей. Висвітлено найважливіші принципи розбудови демократичного суспільства показано взаємозв'язок процесів розвитку демократії із модернізаційними процесами в суспільстві, забезпеченням основних прав і свобод громадян. Посібник відповідає програмі навчального курсу "Історія та історія демократії".

Дане видання адресоване студентам вищих навчальних закладах IV рівня акредитації спеціальності "Політологія", аспірантам, громадянам, зацікавлених проблемами становлення і розвитку демократії.

Рецензенти:

Доцяк І.І., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника

Білоус Л.В., кандидат політичних наук, доцент кафедри історії та політології Івано-Франківського національного університету нафти і газу

Кобути Л.П. Історія та теорія демократії. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності "Політологія" / Лариса Петрівна Кобути. – Івано-Франківськ: ПП. Куришук В.Д. 2010. – 62 с. (3 д.а.)

Зміст

1.Опис навчальної дисципліни	2
2. Навчальна програма курсу "Історія та теорія демократії"	3
3.Навчально-методичний матеріал до вивчення тематики курсу	6
4. Рекомендовані теми та плани семінарських занять	34
5. Словник-довідник ключових термінів та понять	42
7. Програмові вимоги з навчального курсу	55
8. Загальний список рекомендованої літератури	57

1. Опис навчальної дисципліни

Навчальний курс “Історія та теорія демократії” викладається для студентів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, які здобувають освітньо-кваліфікаційний рівень “спеціаліст” за спеціальністю “Політологія”. Даний курс читається на п’ятому році навчання впродовж одного семестру. Загальний обсяг годин навчального курсу “Історія та теорія демократії” становить 54 години, з них 32 аудиторних і 22 години виділяється на самостійне опрацювання. На проведення лекційних занять відводиться 20 год., семінарських занять – 12 год.

Поступ у напрямку демократичних перетворень базується на належному науковому обґрунтуванні. Органічне поєднання наукових знань про історію та теорію демократії з практикою демократичного реформування повинно стати базою нової соціо-політичної стратегії для України. Демократична культура особистості є засобом, який соціалізує модернізацій процеси і сприяє наближенню України до держав розвиненої демократії.

Мета курсу – поглиблення й узагальнення студентами знань з теорії демократії, актуальних проблем становлення і розвитку демократії в світі, творче осмислення демократичних трансформаційних процесів в умовах становлення сучасної української держави. Головними завданнями курсу є засвоєння студентами системи теоретичних знань про демократію, виховання демократичних навичок і вмінь та формування мотиваційної структури політичної діяльності на основі демократичних домінант.

Основну увагу приділено: з’ясуванню сутності демократії, її базових цінностей, принципів, критеріїв і передумов; характеристиці розвитку демократичної політичної думки; еволюції реально існуючих моделей демократії; значенню верховенства права, механізмам формування й функціонування демократичних інститутів; налагодженню ефективної системи демократичного врядування; порівняльному аналізу діяльності політичних партій і громадських інституцій, організації і проведенню демократичних виборів; функціонуванню вільних засобів масової інформації; ролі громадянського суспільства; значенню політичної культури та політичної участі громадян; специфіці, проблемам та перспективам демократичного переходу в Україні

2. Навчальна програма курсу “Історія та теорія демократії” для студентів спеціальності “Політологія”

Метою викладання курсу: є узагальнення та поглиблення теоретичних знань студентів з основ демократії; засвоєння основних принципів функціонування демократичного суспільства; визначення основних напрямів трансформації української держави та перспектив демократичного розвитку України.

Завданнями вивчення курсу є:

- *розкриття поняття демократії та демократичних інститутів у політико-історичному аспекті;
- *висвітлення сучасного розуміння демократії як головної цінності суспільства в умовах трансформації та суспільно-політичних перетворень;
- *характеристика змісту діяльності основних демократичних інститутів, їх ролі і місця в розвитку держави;
- *розширення знань студентів щодо:
 - витоків, форм демократії, її критеріїв, принципів, інститутів, умов та механізмів функціонування,
 - вміння аналізувати історико-культурні і соціально-політичні традиції розвитку демократії у світі та Україні,
 - практичного функціонування демократичних інститутів в конкретних суспільствах.

Тема 1. Сутність і виміри демократії

2 год.

Зміст поняття демократії. Багатоманітність тлумачення демократії. Нормативні та реально-інституційні підходи. Загальні принципи та основні критерії демократії. Поняття демократичних цінностей. Основні цінності сучасної демократії. Класифікація передумов демократії. Характеристика економічних та соціокультурних передумов демократії.

Форми демократії: ідентитарна і репрезентативна. Еволюція форм демократії. Переваги та недоліки основних форм демократії. Елементи механізму демократії.

Тема 2. Виникнення та історичні етапи розвитку демократії**2 год.**

Виникнення та функціонування афінської демократії. Характерні риси античної полісної демократії: народ і особистість; роль і місце середнього класу; участь в управлінні; деспотія більшості. Демократія класичного лібералізму: переваги та недоліки. Ідеї конституціоналізму і парламентаризму. Колективістська демократія. Особливості соціалістичної демократії. Становлення сучасної плюралістичної демократії.

Тема 3. Сучасні концепції демократії та їх практична реалізація**4 год.**

Основні концепції демократії. Популістська демократія. Унітарна демократія. Елітарні демократії. Концепції демократичного елітизму та плюралізму еліт. Концепція демократії більшості. Плюралістична демократія. Теорія зацікавлених груп А.Бентлі. Поліархія як сучасна форма представницької демократії. Корпоратизм та неокорпоратизм. Переваги та недоліки базових концепцій демократії. Сучасні форми демократичного урядування. Демократія як політичний режим. Типологія демократичних режимів. Мажоритарна, консенсусна, співгромадська демократії за А.Лейпхартом. Транзитивна демократія.

Тема 4. Демократичні ідеї в українській політичній думці**4 год.**

Демократичні традиції в інтелектуально-політичній спадщині Київської Русі. Демократичні традиції Запорізької Січі та гетьманської держави. Демократичний лібералізм М.Драгоманова. Демократичні ідеї в суспільно-політичній концепції І.Франка. Погляди М.Грушевського на проблеми демократії й державотворення в Україні. Демократичні принципи українського державотворення в період національно-демократичної революції 1917-1920 років. Демократична складова українського національно-демократичного, державницько-націоналістичного, консервативно-державницького напрямів. Світоглядні підходи до розвитку демократії діячів українського дисидентського і правозахисного рухів.

Тема 5. Права і свободи людини і громадянина**2 год.**

Зміст поняття “права і свободи людини”. Сучасне розуміння прав і свобод людини. Особисті права людини. Політичні права і свободи громадян. Конституційні гарантії, методи і механізми захисту прав і свобод людини. Система захисту прав і свобод людини в Україні.

Тема 6. Система органів державної влади в демократичному суспільстві**2 год.**

Принцип розподілу державної влади на три гілки. Призначення, структура і функції законодавчої влади. Моделі організації законодавчої влади в розвинутих демократіях. Законодавча влада в Україні. Виконавча влада в демократичному суспільстві: призначення і сутність. Порівняльна характеристика моделей виконавчої влади. Організація і практика здійснення виконавчої влади в Україні. Ознаки і функції судової влади в демократичній країні. Судова система в Україні. Демократія і децентралізація влади. Представницький характер та форми місцевої демократії. Основні концепції місцевого самоврядування. Інституціональні та правові засади місцевого самоврядування. Проблеми становлення місцевого самоврядування в Україні.

Тема 7. Вибори як інститут демократії**2 год.**

Типи виборчих систем. Роль виборчих систем у дотриманні принципів демократії. Суб'єкти виборчого процесу. Громадянська залученість. Форми політичної участі. Чинники та критерії демократичності виборчого процесу.

Виборчі кампанії в сучасній Україні. Статус і функції політичних партій в системі представницької демократії. Організаційні засади партійної діяльності. Соціальна база і впливовість партій. Формування багатопартійності в Україні. Сучасна партійно-політична система України та перспективи її розвитку.

Тема 8. Громадянське суспільство як умова свободи і демократії 2 год.

Поняття громадянське суспільство та еволюція уявлень про нього. Структура і функції громадянського суспільства. Моделі громадянських суспільств: демократичне, посередницьке, виборче. Правові умови функціонування громадянського суспільства. Громадські об'єднання. Вплив процесів трансформації на форму громадянського суспільства. Проблеми формування громадянського суспільства в Україні.

Сутність та суспільне значення засобів масової комунікації. Політична відповідальність та функції ЗМІ в демократичному суспільстві. Форми власності та контроль за мас-медіа в умовах демократії. Свобода інформації та цензура. Вплив засобів масової інформації на політичні симпатії і орієнтації. Перспективи громадського мовлення в Україні.

3. Навчально-методичний матеріал для засвоєння змісту тем курсу

До теми 1. Сутність і виміри демократії.

Зміст поняття демократії. Багатоманітність тлумачення демократії. Загальні принципи та основні критерії демократії. Поняття демократичних цінностей. Основні цінності сучасної демократії. Класифікація передумов демократії. Характеристика економічних та соціокультурних передумов демократії.

В сучасній науковій літературі термін “демократія” має декілька тлумачень. Його основоположне визначення пов'язане з етимологією (походить від грецьких слів *demos* – народ, *kratos* – влада) – народовладдя. Тлумаченню демократії як народовладдя відповідає вислів американського президента А.Лінкольна “правління народу, обране народом і для народу”. Отже, принцип народовладдя дає підстави трактувати демократію як форму політичної організації суспільства, що характеризується участю народу у управлінні державними справами.

В широкому розумінні демократія – це форма організації й діяльності політичних і соціальних структур, будь-яких колективів, що забезпечує активну участь їхніх членів у прийнятті рішень за

більшістю та здійсненні усіх заходів. В даному контексті мова йде про партійну, профспілкову, виробничу демократію тощо.

Різноманітність підходів дозволяє розглядати демократію як систему функціонування розвитку суспільства загалом; спосіб ведення суспільних справ і критерій оцінки процесів, що відбуваються в суспільстві; форму державного врядування і державного устрою; політичний режим; тип політичної системи; ідеал суспільного устрою та відповідний йому світогляд; сукупність певних процедур і технологій організації влади; різновид ідеології; соціальний і політичний рух за народовладдя, здійснення демократичних цілей та ідеалів; тип політичної культури; процес всезагального вдосконалення і пошуку нових форм суспільної ідентичності.

Теоретичні підходи до сутності демократії умовно можуть бути поділені на нормативні та реально-інституційні (емпіричні). Нормативні підходи ґрунтуються на розумінні демократії як ідеалу суспільно-політичного устрою, що прагне забезпечити свободу, рівність, справедливість, добробут усіх членів суспільства. Популярність демократії в сучасному світі базується на її ціннісному наповненні. Недоліком даного підходу є ідеалізація демократії та відірваність від політичної дійсності. Реально-інституційний підхід вимагає досліджувати демократію як політичну реальність, яка має конкретні форми політичної практики.

Важливе теоретичне і практичне значення має питання про критерії демократії. Загальноприйнятими і найбільш важливими серед них є: народний суверенітет, виборність, рівність, влада більшості, поділ влади, гласність, плюралізм, контроль за владою, наявність фундаментальних прав і свобод людини, управління і самоуправління. Від цього залежать оцінки зрілості демократичного розвитку суспільства.

Визнання суверенності народу як єдиного джерела влади в державі є найпершою ознакою демократії. Верховна влада народу потребує юридичного визнання та відповідного інституційного оформлення. Народний суверенітет знаходить свій вираз у поєднанні форм прямої та представницької демократії: участі громадян у розробці і прийнятті рішень через народні ініціативи, референдуми і плебісцити, також реалізується через участь у

виборах і делегуванні представницьким і виконавчим структурам владних повноважень.

Виборність – це процес участі народу у створенні органів влади. Вибори мають бути регулярними (відбуватися через визначені законом періоди часу), загальними (в них беруть участь усі без винятку групи населення), чесними і конкурентними. Чесність виборів забезпечується наявністю механізмів, які створюють бар'єри для виборчих махінацій і підтасування: рівні фінансові можливості, однаковий доступ до засобів масової інформації, громадський контроль за ходом виборів та підрахунком їх результатів. Конкурентність забезпечується наявністю багатопартійної системи, гарантованими можливостями для політичних партій, громадських організацій, груп і окремих громадян вільно виставляти і підтримувати своїх кандидатів та контролювати хід голосування і підрахунку голосів.

Політична рівність залишається важливим принципом демократії. За умов існування в ліберальному суспільстві соціально-економічної нерівності практично неможливо забезпечити однаковий для всіх рівень життя. Однак демократія гарантує політичну рівність усіх перед законом, гарантує активне і пасивне виборче право, можливість приймати активну участь в політичному і суспільному житті країни. В сучасних демократіях політична рівність передбачає також свободу створювати політичні партії та інші організації для відображення волі громадян, свободу думки, право на інформацію і на участь в конкурентній боротьбі за обіймання державних посад.

Принцип більшості визначає обов'язковим рішення, за яке віддала свої голоси більшість тих, хто брав участь у голосуванні. Рішення, прийняте внаслідок публічного обговорення шляхом зіставлення альтернативних пропозицій є найбільш виваженим і раціональним при гарантуванні прав меншості на опозицію.

За відсутні наведених вище принципів державний лад не може вважатися демократичним. Демократія не позбавлена вад, недоліків, але демократія - це явище, яке постійно розвивається і вдосконалюється, на противагу іншим типам суспільного регулювання вирізняється здатністю до саморозвитку і збереження внутрішньої рівноваги через певні характеристики:

- масова свідомість демократичної більшості країни, відповідна демократична політична культура. Таким чином, вплив

на розвиток політичного процесу мають електоральна поведінка виборців, розгортання політичних дискусій, плюралізм і незалежність ЗМІ тощо;

- сформований чисельний “середній клас”, зорієнтований на підтримку поміркованих політиків, а не ідеологічно забарвлених фанатиків, діяльність яких може привести до не прогнозованих деструктивних наслідків;

- перевірені часом механізми конструктивного вирішення суперечливих питань, розв'язання конфліктів (механізм стримувань та противаг, чергування партійних коаліцій при владі, легальна діяльність опозиції, незалежність судової системи тощо).

Важливим аспектом сприйняття демократії є усвідомлення сутності та складових демократичних цінностей. До демократичних цінностей відносять: громадянство і громадянськість; компетентність і відповідальність громадянина; невід'ємність прав людини; автономність особи і її право на приватне життя; свободу (совісті, слова, громадської думки, засобів масової інформації); рівність; людську гідність; конституцію і конституціоналізм; моральну автономію; соціальний порядок. Непересічні цінності демократії повинні забезпечувати людське існування у всій його повноті й багатоманітності.

Демократія реалізується внаслідок певних передумов, що можуть сприяти її утвердженню та висхідному розвитку, або ж уповільнювати його. За своїм характером передумови демократії поділяють: на об'єктивні внутрішні, що характеризують ситуацію, яка складається в тій чи іншій країні внаслідок історичного розвитку та спонукає стати на шлях демократії; об'єктивні зовнішні, які вказують на вплив геополітичного становища і міжнародних відносин на вибір державою напрямку розвитку та її спроможність перейти до демократії; суб'єктивні причини, пов'язані із свідомими діями людей (перш за все інтелектуальної і політичної еліти), які демонструють певний ступінь розуміння проблем, що постали перед країною, й можливостями їх розв'язання за допомогою демократичних механізмів, виявляють політичну волю й уміння керувати процесом переходу до демократії.

До об'єктивних внутрішніх передумов демократичного розвитку належать: економічні (економічне зростання і достатньо високий рівень добробуту; приватна власність, ринкові відносини;

наявність доволі чисельного середнього класу), розвиток громадянського суспільства, “соціальний капітал”; певний рівень масової освіченості; громадянська політико-правова культура та ін. На суб’єктивних чинниках утвердження демократії наголошують представники так званого процедурного підходу (дослідники-транзитологи). Вони акцентують увагу на поведінці та діяльності політичної еліти країн, що здійснюють перехід до демократії, важливості правильного вибору стратегії і тактики демократичних змін, послідовності і обґрунтованості рішень і дій людей, які ініціюють демократизацію, свідомий вибір ними моделі політичної поведінки, процедурних норм та організаційних форм нових політичних інститутів.

Окрім цього називають і інші чинники, які є супутньою складовою демократичного розвитку. Це високий рівень індустріалізації і урбанізації, раціоналізація й індивідуалізація масової свідомості тощо.

Виходячи з практики різних країн та народів прагнення до демократії і перші кроки в цьому напрямі не завжди забезпечують поступальний демократичний розвиток. На сьогодні відсутня якась універсальна “формула демократії”, за допомогою якої можна визначити не тільки ступінь готовності, але й перспективу реалізації демократичного устрою. Але наявність такого прагнення є важливою умовою на шляху досягнення демократії в цілому.

До теми 2. Виникнення та історичні етапи розвитку демократії

Першою класичною формою демократичної держави була Афіньська республіка, що виникла у V столітті до нашої ери. Саме в Афінах ідеї виборності і підконтрольності правителів, добровільної згоди підпорядковуватися владі, при цьому не окремим особам, а закону, отримали масове поширення і розвиток.

Для греків поняття “демократія” означала “урядування більшості”, тобто людей неосвічених, немудрих і бідних. Такі люди на той час складали більшість громадян, тож демократію ототожнювали з правлінням більшості. Оскільки така більшість в Афінах складалася з представників одного класу – демосу, то чимало греків розуміли демократію як певну форму класового

урядування, яке здійснював нижчий за соціальною ознакою трудящий клас, для забезпечення саме його інтересів.

Найбільшого розквіту демократії (“золотого віку”) Афіньська республіка досягла за часів правління Перікла. Він керував афіньським урядом і вважався народним вождем. Перікл був достатньо розумною людиною, вмівим оратором, тонким політиком, відвертим противником тиранії, яку визначав як правління однієї частини суспільства над усіма. Йй він протиставляв демократичний устрій, що суттєво відрізнявся від інших тогочасних прикладів правління. Перікл відзначав: “У нас державний устрій не схожий на спосіб життя наших сусідів: ми скоріше, самі даємо зразок іншим, ніж наслідуюмо їх. Отже, і називається він “демократія” через те, що основа його не меншість, а більшість громадян. Вона, згідно з нашими законами, дає всім громадянам рівні права, що ж до суспільної поваги, то в нас кожен користується нею, але не тому, що якась частина громадян його підтримує, а тому, що сам він має певну добродішність”.

Афіньська республіка мала колективістську форму демократії. Індивід ідентифікував себе з полісом і почував себе вільною часткою єдиного цілого. Антична демократія піклувалася про створення сприятливих умов для участі громадян в управлінні державними справами, бідні отримували підтримку від державної казни, оплату за участь в загальногромадських заходах. Таким чином, забезпечувався необхідний для участі в громадських справах “прожитковий мінімум”. Громадська думка стимулювала також політичну активність народу, оцінюючи участь в політиці як єдине гідне заняття афіньського громадянина. Антична модель народовладдя була в значній мірі демократією соціальною, що не тільки декларувала рівність політичних прав, але й забезпечувала більш чи менш рівні соціальні умови, поширюючись на дорослих вільних афіньян чоловічої статі (жінки, чужинці, раби громадянських прав не мали). Тому афіньська демократія визначалася як обмежена.

В афіньському полісі домінувала пряма демократія. Головним інститутом влади були народні збори, на яких, без будь-яких посередницьких ланок (партій, парламенту, бюрократії), формувалася загальна воля, приймалися закони і рішення. Влада народних зборів була необмеженою і поширювалася на усі прояви приватного життя. Не забезпечувався захист прав меншості, не

допускалося інакомислення або ж будь-яка протидія. Поки народні збори були під впливом мудрих і авторитетних вождів зразка Перікла, протиріччя між бідними і багатими громадянами згладжувалися, всевладдя більшості не переростало в насильство над меншістю. Із зміною авторитетів та ростом майнової нерівності громадян, посиленням впливу черні і загальним падінням моралі Афінська республіка набрала рис охлократії і тиранії більшості.

Сучасні демократичні системи беруть свій початок від форм правління, що виникли на рубежі XVIII-XIX століття під впливом лібералізму. Лібералізм вперше в історії політико-філософської думки відділив індивіда від суспільства і держави, розмежував дві автономні сфери – державу та громадянське суспільство, обмежив (конституційно й інституційно) сферу діяльності й повноважень держави в її взаємодії з громадянським суспільством і особою, захистив права меншості по відношенню до більшості, проголосив політичну рівність всіх громадян, наділив фундаментальними, невід’ємними правами особу і затвердив її в якості головного елементу політичної системи.

Ліберальна демократія стала своєрідним поєднанням ліберальної ідеї обмеження свавілля влади за допомогою розширення індивідуальних прав та розвитку демократичного принципу народного суверенітету. Її класична модель, сформована на рубежі XIX-XX століття, має такі характерні риси:

- 1) Ототожнення народу як суб’єкта влади з власниками-чоловіками; позбавлення нижчих верств, (найманих робітників), а також жінок виборчого права; наявність майнових та інших цenzів;
- 2) Індивідуалізм, визнання особи первинним та головним джерелом влади. Права особи закріплені в конституції, виконання якої контролює незалежний суд;
- 3) Вузькополітичний формальний характер демократії, що впливає з обмеженого, негативного розуміння свободи як відсутності примусу, обмежень. На відміну від античної демократії свобода трактується не як можливість активної рівноправної участі в політиці, а як пасивне індивідуальне право бути відгородженим від втручання зі сторони держави та інших людей;
- 4) Парламентаризм, переважання представницьких форм політичного впливу;
- 5) Обмеженість компетенції і сфери діяльності держави переважно охороною громадського порядку, прав громадян,

соціального миру та невтручанням в справи громадянського суспільства, економічні, соціальні і духовно-моральні процеси;

6) Розподіл влади, створення системи стримувань і противаг як умови ефективного контролю громадян за державою, запобігання зловживання владою;

7) Обмеження влади більшості над меншістю, забезпечення індивідуальної і групової автономії та свободи. Меншість зобов’язана підкоритися більшості тільки в строго визначених питаннях, за межами яких вона повністю вільна. Вона має свою думку і можливість відстоювати її в рамках закону, незважаючи на прийняті більшістю рішення.

Сучасна західна демократія розвинулася із ліберальної політичної системи і успадкувала її основоположні засади: конституціоналізм, розподіл влади, ліберальні свободи і цінності. За означенням сучасна демократична модель отримала назву плюралістичної демократії, оскільки вона ґрунтується на багатоманітних суспільних інтересах (економічних, соціальних, культурних, національних, духовних, групових, територіальних тощо) і різноманітних формах їх відображення (політичних партіях, асоціаціях і об’єднаннях, суспільних рухах, громадянських ініціативах і т.п.). Головною особливістю плюралістичної демократії є те, що вона базується на синтезі різних ідей, концепцій і форм організації, намагається узгодити традиційні ліберальні цінності з ідеями, запозиченими від соціалістичного, комуністичного, християнського та інших рухів, враховує нові тенденції розвитку постіндустріального суспільства.

В науковому розумінні плюралістична демократія – це форма правління, яка дає можливість різноманітним суспільним групам вільно висловлювати свої інтереси і знаходити у конкурентній боротьбі оптимальне компромісне рішення. Головними характеристиками сучасної плюралістичної теорії демократії є:

- зацікавлена група – центральний елемент демократичної політичної системи, що гарантує реалізацію прав, свобод та інтересів особи;
- загальна воля як результат конфліктної взаємодії різних груп і їх компромісів, що формується в результаті змагань різних політичних “акторів”, зрівняння їх інтересів;
- суперництво і баланс групових інтересів – соціальна основа демократичної влади, її діяльності і розвитку;

- система стримувань і протываг поширюється не тільки на інституційну політичну сферу, але й на соціальну область, де в ролі таких протываг виступають групи-суперники;

- “розумний егоїзм”, особистий і груповий (корпоративний), які є своєрідним генератором політики;

- держава виступає органом, відповідальним за нормальне функціонування всіх секторів суспільної системи і підтримує в суспільстві соціальну справедливість;

- розпорошення влади між різноманітними центрами політичного впливу: державними інститутами, партіями, групами інтересів і т.д.;

- наявність в суспільстві ціннісного консенсусу, базованого на визнанні та повазі усіма учасниками політичних змагань основ існуючого державного устрою, демократичних правил гри, прав особи, закону;

- демократична організація базових груп як умова адекватного представництва інтересів громадян, які входять до них. Без цього демократія перетворюється в плюралізм еліт.

До теми 3. Сучасні концепції демократії та їх практична реалізація.

В науковому дискурсі наявні досить суперечливі позиції щодо визначення місця і масштабів політичної участі громадян в суспільно-політичному житті. Розбіжності підходів коливаються від максимального залучення громадян у процес вироблення і ухвалення рішень на всіх рівнях до граничного обмеження їх політичної участі і концентрації владних повноважень в руках політичної еліти. Залежно від вирішення даного питання виділяють теорії демократії, кожна з яких має свої сильні й слабкі сторони.

Партисипаторна або учасницька теорія демократії зосереджує свою увагу на громадянській участі, виходячи з поняття демократії як влади народу, що здійснюється ним безпосередньо. Дана концепція набула свого поширення у 60-х роках ХХ століття. Її основи заклали Б.Барбер, К.Пейтмен, М.Вольцер, Л.Мілбретс, С.Верба, Н.Най, С.Макферсон, Дж.Циммерман. Теорія обґрунтовує необхідність участі широких верств населення не лише у виборах своїх представників чи прийнятті рішень на референдумах і плебісцитах, а й участі безпосередньо в політичному процесі, у

підготовці, прийнятті та впровадженні в життя владних рішень, контролі за посадовими особами. Така участь має запобігти зловживанню владою, відриву політичної еліти від пересічних громадян, бюрократизації суспільства, сприяти подоланню соціальної апатії та нігілізму населення, вихованню громадськості та високої політичної культури, сприяти ефективності державного управління, стабільності і легітимації влади. Підвищення загального освітнього рівня, відповідний ступінь культури і підготовки, наявність сталих демократичних традицій, ефективно діючої громадсько-політичної інфраструктури сприяє подоланню ірраціоналізму та спонтанності поведінки широких мас.

Пряма і широка участь в сучасних суспільствах можлива в межах невеликих територіальних або виробничих спільнот. Формами такої участі є референдуми, плебісцити, опитування громадської думки, громадські слухання, постійно діючі громадські комітети, комісії, ради, сусідські общини, органи громадського контролю, виробничі бригади та ін. До суттєвих недоліків даної концепції відносять наявність технічних проблем забезпечення масової участі і механізмів узгодження суперечливих питань, некомпетентність рішень як вияв непрофесійності широкого кола людей, зниження інституційної відповідальності посадових осіб, дезорганізація системи державного управління, зростання небезпеки популістського авторитаризму.

Концепції елітарної демократії наголошують на необхідності обмеження участі мас в управлінні суспільством. Як альтернативу правління народу протиставляють діяльність професійно підготовленої меншості – політичної еліти. В рамках даного підходу виділяють концепції “демократичного елітизму” (Й.Шумпетер, Г.Ласуел) та “плюралізму еліт” (Р.Даль, Р.Арон). Правляча еліта відкрита до ротації, готова до відстоювання демократичних цінностей, керує державою на основі права та чітко визначених демократичних процедур (конкурентності, чесних виборів, проведення дебатів з ключових питань), добре освічена, більш обізнана в громадських справах, толерантніша. Функції мас з метою збереження стабільності та ефективності влади повинні зводитися до контролю за політиками, партіями, бюрократією, що здійснюється за допомогою виборів. Саме так розглядає сутність демократії К.Поппер: народоправство завжди є ілюзорним, акценти потрібно робити на правлінні закону, який забезпечує безкровний

розпуск уряду простою більшістю голосів і дає можливість виправляти помилки в керівництві суспільством, допущені попереднім урядом. Це не означає, що більшість завжди має рацію, або що вона, як правило, має рацію; але правління більшості – кращий з існуючих способів здійснення влади.

Прихильники теорії “плюралізму еліт” розглядають керівну еліту не як однорідний панівний прошарок, а як об’єднання різних еліт (політичної, економічної, адміністративної). Таким чином, керує суспільством конгломерат з диференційованих і спеціалізованих елітних груп, які одночасно є суперниками і спільниками, очолюваних підприємливими лідерами. Елітаристи стверджують, що саме такий тип правління є реальністю в сучасних демократичних суспільствах. Потрібно знаходити і запроваджувати в політичну практику такі інститути й механізми, які б забезпечували максимальну суспільну ефективність діяльності політичної еліти. та її підконтрольність суспільству, сприяли б подоланню тенденцій до її замкненості, олігархізації, відчуження від мас, формували б відкритість доступу і вступу до еліти представників усіх соціальних верств. Без цього неминуча поява в суспільстві таких негативних явищ, як бюрократизація влади, вплив на політику груп інтересів, авторитарні тенденції, послаблення легітимності влади.

Концепція “плюралістичної демократії” є певним компромісом між теоріями партисипаторної та елітарної демократії. Серед її розробників А.Бентлі, Д.Коммонс, Е.Летем, Д.Трумен, Р.Даль, Н.Полбі, Г.Ласки. Плюралістичною називають демократію, в якій народ розглядається як складне суперечливе утворення різних соціальних груп, що конкурують у боротьбі за владу, а інтереси громадян, які створюють ці групи, реалізуються за допомогою взаємних компромісів на основі балансу суспільних інтересів.

Згідно плюралістичної теорії демократія – це така система, в якій багато організацій, що діють незалежно від уряду, здійснюють тиск на нього і навіть протидіють йому. Плюралістична демократія не визнає влади більшості, оскільки ця більшість не є якимось певним і стійким утворенням, а аморфною субстанцією, що постійно змінюється. Плюралістична демократія намагається обмежити дії більшості таким чином, щоб вони не утискали груп інтересів. Вона акцентує увагу на сильні групи інтересів і

децентралізовані структури державної влади – тобто ті механізми, що запобігають діям більшості, захищаючи тим самим інтереси меншості.

Якщо у колективістських теоріях демократії загальна воля народу розглядається як абсолютна істина ще до волевиявлення, то в плюралістичній концепції ця воля проявляється в ході змагання, боротьби між суб’єктами політичного процесу. За багатьох переваг суспільство, побудоване на принципах плюралістичної теорії демократії, має суттєвий недолік, а саме – відсутність рівних можливостей впливу всіх груп на процеси прийняття рішень. В політичному суперництві багаті, добре організовані групи мають певні переваги перед бідними, гірше організованими, через що окремі сегменти суспільства можуть взагалі бути не представленими організованими групами і, відповідно, опинитися поза політикою та сферою розподілу суспільних ресурсів та соціального захисту. Крім того, плюралістична концепція суспільного устрою вимагає узгодження широкого спектру інтересів зацікавлених груп, що важко досягти на практиці, особливо у молодих демократіях із низьким рівнем політичної культури.

Поліархія – це сучасна консолідована плюралістична демократія, в якій найвищі посадові особи змушені коригувати свої дії з тим, щоб перемогти на виборах у політичному змаганні з іншими кандидатами, партіями і групами. Найголовніше, що відрізняє поліархію не тільки від недемократичних систем усіх видів, а й від більш ранніх мало масштабних демократій – це вражаюче розширення індивідуальних прав, які забезпечують високий рівень особистої свободи. Якщо класична ліберальна демократія була за своїм характером індивідуалістичною, то сучасна демократія – більш соціально орієнтована, і є демократією не лише вільних індивідів, а й політичних партій, груп за інтересами, асоціацій та ін.

На переконання Р.Даля поліархія має такі головні демократичні інститути:

- виборність посадових осіб;
- вільні, чесні, регулярні вибори;
- свобода слова;
- доступ до альтернативних джерел інформації;
- автономія асоціацій;

- загальні громадянські права.

Ці шість інститутів поліархічної демократії відображають вимоги повноцінної і повноправної участі у політичному житті.

Демократична практика виявляється у двох формах: політичній – як спосіб організації влади (форма державного правління) та здійснення державної влади й управління (політичний режим), та соціальній – як залучення громадян до вирішення суспільних справ, їхнє самоврядування та вплив на державну політику. До практичних форм демократичного врядування відносять: конституційну монархію, парламентську монархію, президентську, парламентську, змішану республіки. У розвинених демократичних країнах моделі державного правління формувалися протягом десятків років. При розгляді питання демократичної практики основна увага звертається на типи, особливості, структуру, оцінку реальних умов функціонування, взаємозв'язок і ефективність діяльності інститутів державного правління в конкретних демократичних країнах.

Форма демократії, де політична влада, за існуванням певних механізмів стримувань і противаг, концентрується в руках більшості, є мажоритарною. Той лад, де політична влада більшості обмежується і поділяється на основі консенсусу між всіма групами населення, отримав назву системи пропорційного представництва або консенсусної демократії. Відмінності між мажоритарною та консенсусною демократією (за А.Лейпхартом) залежать від таких характеристик, як: принцип організації виконавчої влади, особливості відносин із виконавчою і законодавчою системами, тип партійної та виборчої систем, характер взаємодії державних структур із інститутами громадянського суспільства.

Мажоритарна демократія характеризується: домінуванням виконавчої влади над законодавчою (при цьому виконавча влада формується однією партією, що перемогла на виборах), двопартійною системою, одномірністю цієї партійної системи, диспропорційною виборчою системою, плюралістичною системою спеціальних інтересів. Найбільш типовими представниками мажоритарної демократії є такі країни, як Велика Британія та Нова Зеландія.

Консенсусна демократія, на противагу мажоритарній, характеризується рівновагою виконавчої та законодавчої влади (виконавча влада формується на багатопартійній коаліційній

основі); багатомірністю партійної системи; пропорційними результатами виборів; корпоративістською системою відносин між групами спеціальних інтересів. Найбільш близько ідеальному типу консенсусної демократії відповідає Швейцарія.

До теми 4. Демократичні ідеї в українській політичній думці.

Утвердження демократичної традиції в Україні мало свою специфіку, зумовлену рядом особливостей, що відрізняли її розвиток від західних країн. Це перерваність державотворчого процесу, чергування періодів державного існування із періодами бездержавності та політичної і економічної залежності від чужих держав і народів. За таких умов сталий і послідовний розвиток демократичних форм в теорії і практиці був унеможливлений, тісно пов'язувався з наявністю або ж відсутністю національного державного організму. Піднесення демократичної думки припадало на етапи державного становлення або ж активної фази визвольної боротьби за державність і свободу, коли зростала суспільна активність українців.

Друга особливість обумовлювалася потребами та можливостями суспільної мобілізації поневоленого народу. В стані приниженості, повної політичної і економічної залежності від чужинців, гасла розвитку ідей самоврядування, утвердження прав і свобод не могли мати широкої підтримки, тож демократичні ідеї неминуче ув'язувалися й підпорядковувалися гаслам соціального та національного визволення.

Політичній думці часів Київської Русі були притаманні увага до насущних проблем тогочасного суспільства. В давньоруських літературних пам'ятках багато уваги присвячено гуманістичним ідеям, любові до людей та рідної землі, державному патріотизму, вболіванню за єдність території і народу. В політико-правовій системі Русі виділяють окремі елементи демократичного характеру, як наприклад, віче, право обрання ("призвання") князя, укладення між ним і громадою публічного договору тощо. Водночас було б перебільшенням говорити про обґрунтування таких основоположних засад демократії як народовладдя, права і свободи людини, оскільки, в силу тогочасних політико-правових та соціально-економічних відносин, вони не могли бити предметом

суспільної уваги й обговорення чи потенційно можливої практичної реалізації.

Суспільний розвиток українських земель XIV-XVI століття можна означити як період бездержавності, роздільності і залежності від впливів політико-правової культури країн-поневолювачів, в першу чергу Польщі та Литовського князівства. В умовах епохи Відродження роль виразників суспільних поглядів брали на себе окремі мислителі, які збагатили теоретичними підходами не тільки українську, але й європейську демократичну думку. Серед них слід виділити С.Оріховського-Роксолана, як знавця і представника політико-правового напрямку, теоретика гуманістичної політики і свободи. В своїх творах він намагався окреслити ідею природного права, визначити оптимальні аспекти ефективного управління державою, утверджував постулат верховенства закону, його обов'язковості та непорушності. Ідеї Реформації, церковно-релігійний розкол 1596 року в Україні і його наслідки зумовили появу цілої плеяди світських і релігійних мислителів: І.Потія, Х.Фіلالета, І.Вишенського, М.Смотрицького та ін., які, в рамках формату гострої літературної полеміки, розвинули ідеї реформації, в першу чергу її демократичної складової.

Демократичні традиції козацько-гетьманської доби були тісно пов'язані з Запорізькою Січчю як своєрідною формою військової демократичної організації українців у XVI – XVIII століттях, та козацькою гетьманською державою (Гетьманщиною), що вела свій початок від часів гетьмана Б.Хмельницького і до часу ліквідації української державності російським царизмом. Важливе місце у розвитку демократичної думки козацької доби знайшло обґрунтування принципів народоправ'я та демократії в політико-правовому документі П.Орлика “Пакти і Конституція прав і свобод Запорізького Війська” 1710 року, де теоретична складова тісно ув'язувалася із практичними формами взаємин у козацькому середовищі. Цей документ, що увійшов в історію як Конституція П.Орлика, став своєрідним зразком оформлення демократичних відносин між правителем та народом. Демократичними ідеями словенні суспільно-політичні погляди таких українських просвітників XVIII століття як Я.Козельський, С.Десницький, В.Каразін та ін.

Вершиною демократичної думки першої половини XIX ст. стала доктрина Кирило-Мефодіївського братства, основу якої склали ідеї народного месіанства і демократизму. Вона дала імпульс до формування українського ліберального світогляду. Важливу роль у наступному розвитку лібералізму в Україні відіграли громади – суспільні об'єднання інтелектуалів. Підходи М.Костомарова, П.Куліша, Т.Шевченка, М.Гулака знайшли своє продовження в творчості та поглядах В.Антоновича, М.Драгоманова, С.Подолинського, для яких спільною рисою була служіння українському народові.

Особливе місце у розвитку демократичної течії української політичної думки XIX ст. посів М.Драгоманов. Основоположними точками його політичної концепції були ідеї конституціоналізму і політичної свободи у поєднанні із свободою особистості й повагою до людської гідності. Він виступав за подолання конфлікту між державою і суспільством шляхом децентралізації державної й політичної влади та розвитку самоврядування (громадівства) на основі надання широким масам змоги брати безпосередню участь у здійсненні влади й впливу на неї. Шлях до визволення України тісно пов'язував із перспективою демократичних перетворень у самій Росії, її трансформацію у федеративну державу з широкою політично-територіальною автономією та розвитком національно-культурних прав різних народів.

Демократичними ідеями пройняті політичні погляди іншого великого українського громадсько-політичного діяча і мислителя І.Франка. В основі його демократичної концепції – пріоритет особистості над державою, повна особиста воля і рівність кожної людини, забезпечення її людських прав. І.Франко був прихильником національної демократії, обстоював ідею національної самостійності України.

Розвиток конституціоналізму та правової соціальної держави пов'язаний з іменем правника та соціолога Б.Кістяківського. Сповідуючи ліберальні принципи, він вважав, що основою функціонування держави має бути не сила примусу, а влада права, яка б забезпечила рівність громадян у правах та першочергову пріоритетність прав особи. Він обґрунтовував положення про правову державу, вважаючи, що вона за своєю суттю має громадський характер, для свого поступального розвитку потребує

високого рівня правосвідомості та розвинутого почуття гідності й відповідальності громадян.

У першій третині ХХ століття в українській політико-правовій думці сформувалось ряд напрямів, представники кожного з яких узагальнювали досвід національно-визвольних змагань 1917-1921 років і виражали властивий їхнім політичним підходам погляд на перспективи національно-державницького розвитку України. Традиційно виділяють три провідні напрямки: народницький, державницько-консервативний і націоналістичний.

Для народницького напрямку (найвідоміші представники М.Грушевський, Р.Лещенко, С.Шелухін) найбільш притаманними рисами були пріоритет інтересів народу і громадянського суспільства над інтересами держави, демократизм, виборність, республіканський устрій, свобода і волелюбність українського народу. Представники державницько-консервативного напрямку (В.Липинський, С.Томашівський, В.Кучабський) відстоювали принципи монархічно-консервативного типу правління, станової ієрархії, авторитету, дисципліни, пріоритету державницького підходу, права та свободи людини. Націоналістичний напрям (інтелектуальними попередниками якого вважають Ю.Бачинського, І.Франка, М.Міхновського) уособлював такі необхідні для успішного розвитку держави і нації риси як національна самосвідомість, патріотизм, прагнення до політичної незалежності, ідею державної самостійності України.

До теми 5. Права і свободи людини і громадянина.

В ході опрацювання цієї теми слід звернути увагу на сутність самого поняття “права людини” та їх місце в системі соціалізації громадян в рамках державного і суспільного життя. Під правами і свободами людини розуміються її соціальні можливості, що визначаються культурними і економічними умовами життя суспільства і законодавчо закріплені державою. В них виражена та міра свободи, яка об’єктивно можлива для індивіда на конкретному етапі розвитку суспільства.

В юридичній науці сформувалися два головні напрямки визначення сутності прав і свобод людини: природно-правовий і позитивістський.

Вихідним положенням розуміння природи прав людини (природно-правовий підхід) є усвідомлення того, що кожна людина як істота біологічна і соціальна від народження, незалежно від свого походження, статі, раси, майнового чи соціального стану, отримує права, що є невід’ємною частиною її людського буття. Права людини ґрунтуються на понятті гідного життя, яке є “природним” для людини. Людська природа, що є джерелом прав людини, спирається на такий моральний аспект, як людські можливості. Не всі люди користуються усіма своїми правами, чи досягають однакової рівності при їх користуванні. Але апіорі всі люди мають ті ж самі людські права і володіють ними однаково зі всіма, незалежно від волі держави. Держава ж повинна визнавати ці права, рахуватися з ними, охороняти їх від будь-яких посягань.

Позитивістський напрям передбачає, що права визначають умови і спосіб життєдіяльності людей, об’єктивно необхідні для нормального функціонування суспільства і держави, тож завдання держави як верховної сили, юридично встановити права і свободи людини як певну вартість. Законодавчо оформлені права людини набувають додаткової сили, а держава зобов’язується гарантувати та забезпечити їх.

Юридично оформлені державним законодавством права називають основними або конституційними правами і свободами людини і громадянина. Більшість з них мають відповідне відображення в міжнародно-правових документах з прав людини: Загальній декларації прав людини ООН, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Європейській конвенції захисту прав і основних свобод, Європейській соціальній хартії.

Існують такі основні групи прав і свобод людини та громадянина: громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні.

Громадянські (особисті) права – закріплені юридично пріоритетні можливості людини користуватися невідчужуваними благами особистого життя й індивідуальної свободи. Серед них виділяються: право на життя; право на вільне пересування й вільний вибір місця проживання; право на свободу й особисту недоторканність; право на таємницю листування та інших видів кореспонденції, телефонних розмов; право на свободу думки і слова; право приватної власності; право на невтручання в особисте

і сімейне життя; право на охорону сім'ї і материнства; право на свободу совісті і віросповідання та ін.

Політичні права і свободи визначають її правове становище в системі суспільно-політичних відносин, що виникають у процесі здійснення державної влади. Носіями і суб'єктами цих прав є лише громадяни держави, а не всі особи, що проживають на її території. До них належать: право на свободу спілок та асоціацій; право на участь в державних справах (безпосередньо або через своїх представників); право обирати і бути обраним; право на свободу думки; право на вільний пошук, отримання й поширення інформації; свобода преси, радіо і телебачення; право на мирні збори та маніфестації; право на звернення.

Економічні, соціальні і культурні права покликані забезпечити людині належний життєвий рівень. Перелік таких прав міститься у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права і визначає ту умовну позначку, нижче якої цивілізована держава не може опуститися. Серед найважливіших економічних прав слід виділити: право на працю; право на вільний вибір роботи і роду занять; право на заробітну плату та гідні умови праці; право на відпочинок; право на страйк. До соціальних прав відносять: право на соціальне забезпечення і соціальне страхування; право на шлюб; право на захист працюючих матерів і неповнолітніх; право на достатній життєвий рівень; право на забезпечення охорони здоров'я. Культурні права гарантують людині доступ до благ культури, свободу художньої, наукової й творчої діяльності, участь у культурному житті та користування закладами культури. Найважливішими з цих прав є: право на освіту; право користування результатами наукового прогресу і їх практичного застосування; захист моральних і матеріальних інтересів; свобода наукових досліджень і творчої діяльності.

Реальність прав громадян перебуває у прямій залежності від можливостей їхньої практичної реалізації, тобто від методів й механізмів захисту прав і свобод людини, що уособлюються юридичним терміном гарантії. Ці гарантії залежать від рівня демократії, розвитку економіки і правової культури суспільства, ступеня незалежності судової влади та ін. Гарантії поділяються на конституційні, юридичні, морально-політичні, соціально-економічні.

Конституційні гарантії забезпечені авторитетом і силою основного закону, в якому закріплені основні права і свободи. Тому важливим залишається відображення в тексті конституції найповнішого переліку прав і свобод, як шляху юридичного забезпечення їхнього захисту найвищим законом країни.

Юридичні гарантії дозволяють громадянинові вдаватися до судового захисту щоразу, коли його права й свободи порушуються державними органами або ж іншими особами, або ж звертатися до суду з вимогою примусового забезпечення встановлених законом прав і свобод. Тобто, мова йде про здійснення суб'єктивного права захисту власних прав.

Морально-етичні гарантії полягають у значенні сили впливу громадської думки як важливого елементу демократичної політичної системи. Правлячі кола змушені рахуватися з громадською думкою, утримуватися від грубих форм обмежень прав і свобод людини.

Економічні чи соціальні гарантії полягають у реальній можливості користуватися суб'єктивними правами і свободами.

В цілому гарантії дають змогу зробити необхідний перехід від передбаченої законодавством можливості до реального здійснення захисту прав і свобод. Право на захист передбачає можливість використання примусової сили держави. Суб'єктом правоохоронних відносин повинен виступати державний орган, без якого такий примус неможливий. Вагому роль відіграють такі атрибути захисту прав і свобод, як наявність конституції, відповідне законодавство, незалежність судової влади, наявність органу конституційного контролю.

До теми 6. Система органів державної влади в демократичному суспільстві.

В сучасних демократичних суспільствах основоположним принципом державного ладу та здійснення державної влади є принцип розподілу її на три гілки: законодавчу, виконавчу, судову та розподілу повноважень в межах трьох гілок.

Демократична система державного правління асоціюється в першу чергу з діяльністю представницько-законодавчого органу влади – парламенту. Парламент – виборний і колегіальний вищий

орган держави, що представляє інтереси громадян і, діючи від їхнього іменні, ухвалює закони.

Практика законотворення представниками народу відповідає таким принципам сучасної демократії, як суверенітет народу, поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову, представницьке правління, верховенство закону. В демократичній державі саме закони, а не особиста воля можновладця чи постанова якоїсь партії мають найвищу обов'язкову силу.

За допомогою законів здійснюється керівництво життя суспільства, управління спільними справами та розв'язання існуючих проблем. Державні закони – це правила і норми, які мають бути рівними для всіх без винятків, обов'язкові для всіх без винятку, обов'язковими для виконання, порушення яких обумовлюють з боку держави каральні санкції.

Важливою характеристикою демократичного законодавства є його стабільність – суспільні правила і норми залишаються незмінними впродовж тривалого часу. Це гарантує усталеність державної влади як системи керівних інститутів (при змінюваності осіб при владі), збереження спокою і порядку в суспільстві в цілому.

За умов демократії проводяться чесні, конкурентні вибори, у яких нарівні з правлячою політичною силою змагаються опозиційні партії чи блоки. Вони забезпечують формування законодавчого органу, який представляє всі організовані групи суспільства, що має гарантувати ухвалення правових законів в інтересах усього суспільства.

Виконавча гілка влади є найбільш видимою інституцією політичної системи суспільства, діяльність якої безпосередньо пов'язана з повсякденним життям громадян. Вона втілює в життя політичні рішення, прийняті законодавчим органом, а також сама ініціює та організовує їхнє ухвалення. Рівень ефективності виконавчої влади та міра контролю за нею з боку суспільства визначають ступінь його демократизму. Якщо дії влади йдуть у розріз із суспільними очікуваннями, а сама вона залишається поза впливами суспільства, то слід говорити про відособленість та розрив зв'язків між ними.

Структура та функції виконавчих органів влади, рівень і спосіб їх підпорядкування іншим гілкам влади залежить від форми державного правління. Формування й діяльність виконавчої влади

можуть бути або самостійними й відокремленими від законодавчої влади (президентські республіки), або похідними від неї, відповідно підпорядкованими й підконтрольними.

Головним суб'єктом здійснення виконавчої влади в будь-якій країні вважається уряд – адміністративний апарат громадського врядування, сукупність бюрократичних установ, відповідальних за управління справами в суспільстві. У здійсненні ним виконавчої влади розрізняють політичну функцію – тобто політичне керівництво, що полягає в розробці державної політики, стратегії суспільного розвитку, ухваленні загальних рішень, та функцію адміністративного управління – забезпечення виконання і реалізацію в життя прийнятих рішень. Державна політика – це сукупність дій уряду та підпорядкованих йому установ, спрямованих на забезпечення функціонування і розвитку систем життєдіяльності суспільства, розв'язання соціальних проблем.

У демократичному суспільстві виконавча влада є підконтрольною суспільству. Основними методами нагляду і контролю за діяльністю органів виконавчої влади є: відомчий, бюджетний, парламентський, судовий, громадський та інший контроль.

Судова влада як специфічна гілка державної влади в демократичних державах здійснює правосуддя уповноваженими органами (судами) шляхом розв'язання правових конфліктів та здійснення судового контролю. Дієвість та демократичність судової системи визначається такими факторами, як досконалість чинного законодавства, професіоналізм суддів, відповідальність працівників судових органів за забезпечення законності, сповідування ними демократичних принципів (недоторканості прав і свобод особи, рівності всіх перед законом, верховенства права), здатності бути незалежним у своїх судженнях та висновках.

Сутність правосуддя полягає у діяльності органів судової влади з розгляду правових конфліктів. Тому потреба у здійсненні функції правосуддя зумовлена наявністю конфліктів у суспільстві і прагненням держави захистити від будь-яких посягань установлений правопорядок. Це роблять суди у порядку кримінального, цивільного та інших видів судочинства.

Сучасним судовим системам світу притаманні такі важливі ознаки, як винятковість, самостійність, повнота, законність та незалежність судової діяльності.

Важливу роль в процесі розвитку системи судових органів відіграють основні засади (принципи) здійснення правосуддя, що закріплюються у відповідному законодавстві. До основних принципів судочинства в демократичній державі відносять: законність, здійснення правосуддя тільки судом, незалежність судів і підпорядкування їхньої діяльності лише законові, здійснення правосуддя тільки на рівних правах громадян перед законом і судом, змагальність та рівноправність сторін, відкритий розгляд справ у судах, гласність судового процесу, забезпечення підозрюваному, звинуваченому, підсудному права на захист, презумпція не винуватості, державна мова судочинства, підтримання державного звинувачення в суді прокурором, забезпечення апеляційного та касаційного оскаржень рішення суду, обов'язковість рішення суду.

Судова система покликана забезпечити повноту прав та свобод людини і громадянина, гарантованих Конституцією України. Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав і основних свобод людини 1950 р., визнала юрисдикцію Європейського суду з прав людини. Серед правових засобів захисту суб'єктивних прав і свобод людини, судовий захист є найефективнішим. Залежно від характеру порушень захист може здійснюватися у порядку конституційного, цивільного, кримінального або адміністративного судочинства.

Місцеве самоврядування є сферою публічної діяльності, в якій може взяти участь кожний громадянин. Провідним принципом самоврядування є організаційне і функціональне відокремлення його органів від структур державної влади: взаємовідносини між ним регулюються лише законами. Воно є своєрідною ланкою між державою і громадянським суспільством.

Передача повноважень з центру на місце здійснюється шляхом децентралізації, тобто перерозподілу на місцеві самоврядні структури гарантованих державою послуг та їх адаптації до потреб конкретного громадянина. При децентралізації відбувається правове відчуження повноважень держави як юридичної особи на користь іншої юридичної особи – місцевої влади.

До компетенції самоврядних територіальних органів належить практичне життєзабезпечення місцевих громад найширшим спектром робіт, умов і послуг. Це загальна безпека людей, надання медичних послуг, забезпечення можливостей отримання совіти,

створення нових робочих місць, надання транспортних, торгових, побутових, комунальних та ін. послуг.

Система місцевого самоврядування традиційно складається з двох частин: представницького органу, обраного населенням (рада, асамблея, зібрання тощо), та виконавчого (мер, голова, бургомістр, функціонально організовані департаменти та відділи). Історично склалися дві моделі місцевого самоврядування: англосаксонська і континентальна. Перша (англосаксонська) передбачає діяльність муніципальної (місцевої) влади автономно, в межах компетенції, наданої законом або місцевими правовими нормами. Контроль за діяльністю місцевих органів здійснюють судові органи та центральні міністерства й відомства. Континентальна модель базується на поєднанні принципів державного управління і місцевого самоврядування.

Для поширення демократичної традиції існують різні форми залучення громадян до демократичних процедур. Це референдуми, плебісцити, місцеві ініціативи, відкликання обраних посадовців, щорічні міські (сільські) збори. Крім того, участь громадян у місцевих справах може забезпечуватися шляхом організації громадських обговорень, залучення до роботи в дорадчих, консультативних комітетах, тимчасових групах тощо.

До теми 7. **Вибори як інститут демократії.**

Вибори є невід'ємним атрибутом демократичного суспільства, адже саме шляхом виборів у ньому відбувається відтворення і легітимація владних інститутів. Сучасна демократія може існувати тільки у вигляді представницької демократії. Представництво народу, що є джерелом політичної влади, здійснюється тільки завдяки виборам представників.

Вибори – процедура безпосереднього обрання або висунення певних осіб шляхом голосування для виконання громадських функцій; один із способів інституювання державної влади; найпоширеніший механізм створення органів та інституцій влади. Вибори відповідають ідеї республіканізму, згідно якої народіві належить реальний мандат влади, який громадяни періодично вручають (делегують) обмеженому колу людей. Вони є найпоширенішим демократичним механізмом створення владних

органів згідно політичної волі громадян (в рамках визначених правил у відповідності до типу виборчої системи).

Виділяють дві групи принципів демократичних виборів: принципи виборчого права і принципи демократичної організації виборчого процесу.

Принципи виборчого права визначають статус кожного громадянина і включають такі ознаки, як загальність, рівність, прямий характер, таємність голосування. Всі громадяни, незалежно від статі, расової, національної, класової, професійної належності, рівня доходів, освіти, конфесії, політичних переконань, мають активне виборче право обирати і пасивне виборче право бути обраними.

Принципи демократичної організації виборів визначають базові, організаційні, в тому числі, й соціальні умови демократичності виборчого процесу. Вони передбачають такі ознаки як свобода виборів (відсутність політичного, адміністративного, соціально-економічного, психологічного, інформаційного тиску на виборців, активістів, кандидатів і організаторів); наявність альтернативних кандидатів; періодичність і регулярність; рівність можливостей політичних партій і кандидатів.

Сучасні демократії визначаються наявністю відкритих і чесних виборів та багатопартійністю. В розвинених демократичних державах політичні партії є виразниками тих чи інших групових інтересів, хоч вони спираються не на окрему групу, а на їх конгломерат. Партії акумулюють групові інтереси, узгоджують їх із загальносуспільними інтересами та в узагальненому вигляді підводять їх під свої партійні чи виборчі платформи.

Вибори та партії в демократичні традиції тісно пов'язані між собою. Політичні партії представляють певні політичні програми, намагаючись здобути підтримку найширших мас виборців і в такий спосіб пройти процес легітимації. Голосування виборців за перемогу "своєї" партії пов'язується із сподіваннями на загальне покращення становища в країні, або на врахування інтересів своєї групи в державній політиці разом з інтересами інших суспільних груп.

Однією з фундаментальних основ ліберальної демократії є те, що її прийняття чи неприйняття як способу політичного існування громадяни оцінюють саме через активну участь у виборах. Жодна

сучасна демократія не може обійтися без представницьких чи законодавчих органів, які переважно формуються за участю політичних партій. Загальне виборче право, конкуруючі політичні партії і сформовані на виборній основі законодавчі органи є своєрідними індикаторами сучасної демократії. Наявність партійних систем та їх конфігурація мають великий вплив на дієвість та громадське сприйняття демократичного ладу.

Демократична практика багатьох країн виробила різні форми організації виборчого процесу та різні способи розподілу мандатів після завершення голосування. Вони лежать в основі різних виборчих систем, кожна з яких має свої вади і переваги. Вибір системи, за якою проводяться вибори, визначається пріоритетами політики на певному етапі демократичного розвитку суспільства. Ефективність же виборів у досягненні демократичних цілей суспільства залежить не тільки від механізмів і процедур їх проведення, але й від поведінки самих виборців (можуть бути активними чи пасивними, мати політичні вподобання і відповідну підготовку або ж бути інертними, пасивними).

Громадяни є найбільшою цінністю в демократичній державі. Коли громадяни демократичної держави приймають участь у виборах посадових осіб, вони користуються своїм правом вирішувати, хто буде правити державою від їхнього імені. Водночас громадяни мусять брати на себе відповідальність, яка випливає з їхньої політичної чи виборчої участі. Для стійкого демократичного розвитку необхідно, щоб усі, або ж більшість громадян були залучені до політики не формально, а на практиці, і щоб ця участь у політичному житті була заснована на поінформованості, розумінні сутності причин, що роблять таку участь необхідною. Громадяни в демократичному суспільстві повинні цікавитися державними справами, виконувати свій громадянський обов'язок, пов'язаний з голосуванням, здійснювати свій громадянський і політичний вибір усвідомлено і відповідально.

До теми 8. Громадянське суспільство як умова свободи і демократії.

Громадянське суспільство – це сукупність різноманітних форм соціальної активності населення, не обумовлена діяльністю державних органів, що відображає реальний рівень соціальної

самоорганізації. Воно є особливою формою поєднання приватних і суспільних інтересів громадян, яка протистоїть державі як певній політичній організації суспільства. В демократичних умовах громадянське суспільство фіксує мінімально достатній рівень політичних обмежень, який, з одного боку, не дозволяє державі втручатися в коло питань, які громадяни можуть вирішувати самостійно, без звертань до державних інститутів, а з другого – означає прерогативи державних органів, наділених власною компетенцією для вирішення соціальних завдань.

Структурно громадянське суспільство є підсистемою суспільства загалом і має власну внутрішню структуру, що складається з інституційних компонентів та певного типу культури. До інститутів громадянського суспільства відносять:

добровільні громадські організації та громадські рухи, а також політичні партії на стадіях їхнього формування та становлення до моменту їхньої участі у здійсненні державної влади;

незалежні засоби масової інформації (ЗМІ), що обслуговують громадські потреби та інтереси, формулюють і оприлюднюють громадську думку; громадська думка як суспільний інститут;

механізм виборів та референдумів, спрямований на забезпечення формування і виявлення громадської думки та захисту групових інтересів;

залежні від громадськості елементи судової і правоохоронної системи (судові присяжні, добровільні громадські дружини по охороні правопорядку тощо).

Громадянська культура є культурою участі й підтримки з позитивним ставленням громадян до існуючої політичної системи, збереженням необхідного для стабільного розвитку демократії балансу між активністю і пасивністю її учасників. Даний тип культури формується за умов наявності значного числа власників, ні від кого незалежних матеріально, та сталої правової захищеності індивідів.

Демократія забезпечує органічне поєднання механізмів влади і самодіяльності, управління і самоуправління, що в цілому створюють необхідні передумови суспільної стабільності та гармонії.

Основною політичною передумовою існування громадянського суспільства при демократії є правове і законодавче забезпечення індивідуальних і колективних свобод, спрямованих на

захист прав особи, й одночасно визначаючих порядок, при якому реалізація цих прав одним індивідом не обмежує чи ущемляє права другого. Це дозволяє забезпечити від анархії владу як суспільний інститут при утвердженні масових свобод, а також виховує в людях не бездумну лояльність до правлячого режиму, а почуття особистої гідності, правову свідомість громадянина, його громадянську відповідальність за власну поведінку, підтримує його соціальну творчість та ініціативу.

Найважливіші функції громадянського суспільства полягають в тому, що його інститути:

1) є засобом самовиразу індивідів, їх самоорганізації та самостійної організації власних інтересів, їхнього вирішення без або ж за мінімальної участі з боку держави;

2) виступають гарантом непорушності особистих прав громадян, служать опорою у можливому протистоянні з державою, забезпечують формування невід'ємних особистісних рис індивідів, завдяки яким вони здатні до неформальної кооперації та ефективних солідарних дій (так званого “соціального капіталу”);

3) впорядковують, систематизують та надають регульованого прогнозованого характеру протестам та вимогам людей, знижують ризик виходу руйнівної енергії, забезпечують можливість розв'язання соціальних конфліктів на демократичній основі.

Активності та ефективності діяльності самодіяльних громадських організацій й асоціацій сприяють такі структурні фактори як: зростання освітнього рівня населення; розвиток суспільних комунікацій; збільшення активності політичних протестних форм, що залучають до соціальних об'єднань нових учасників; реакція громадськості на пропоновані урядом програми суспільних перетворень. Натомість, перешкоджають, або ж уповільнюють процес структурування та розвитку громадянського суспільства: надмірна активність самої держави; прагнення правлячих еліт до посилення свого впливу на соціум; діяльність корпоративно-бюрократичних структур, спрямованих на нівеляцію громадянської самоорганізації мас; відсутність або ж девальвація ціннісних орієнтирів соціальної самодіяльності та прихильності ідеології захисту прав людини.

У громадянському суспільстві домінуючими у публічній сфері є суспільні громадські інтереси. Усвідомлення альтернативності їх захисту зумовлює потребу утвердження багатопартійних систем.

Діяльність політичних партій при цьому розглядається як найоптимальніший варіант встановлення стійких каналів зв'язку між різноманітними структурованими групами та об'єднаннями інтересів та владними інститутами. Громадянське суспільство розглядається як підстава і опора демократії, а демократія з її складовою – багатопартійною системою – як перенесення властивого громадянському суспільству соціального плюралізму на політичний рівень.

Сучасне трактування громадянського суспільства дає можливість за певними функціональними характеристиками виділити ряд його моделей (різновидів) громадянського суспільства (за Н.Розенбломом): “демократичного”, “представницького”, “виборчого”. Демократичне громадянське суспільство відрізняється тим, що його суб'єкти роблять основний акцент своєї діяльності на політичній участі та потенційній опозиційності (противаги) громадських об'єднань до владних структур. Посередницьке громадянське суспільство розглядається як спосіб формування певних соціальних чеснот, націлює громадян на соціальні зв'язки, принципи солідарності, відкритості, товариськості і відповідальності – цінності ліберального демократичного суспільства. Виборче громадянське суспільство має за мету підвищення економічної ефективності й загального добробуту.

Чим розвиненішим є громадянське суспільство, тим легше громадянам захищати свої інтереси, тим більшими є їхні можливості щодо самореалізації в різних сферах суспільного життя і тим меншою є небезпека узурпації політичної влади її окремими органами чи особами. Рівновага між громадянським суспільством і державою є важливим фактором стабільного демократичного розвитку, а порушення її веде до ослаблення владних структур, відчуженості і політичного безсилля народу.

Демократичний процес неможливий без обміну інформації. Такий обмін знаннями та відомостями з'єднує різні рівні політичної системи і дає змогу інститутам влади виконувати функції управління державою і суспільством. Розвиток демократії супроводжується розширенням політичних зв'язків, а це в свою чергу вимагає збільшення обсягу знань і повідомлень, що обслуговують суспільство. Інформація в політичному процесі виступає одночасно і як передумова дій політичних суб'єктів, і як

необхідний ресурс, що дозволяє досягати тих чи інших політичних цілей.

ЗМІ в демократичному суспільстві дозволяють вільно обмінюватися будь-якою інформацією, що є однією з найвагоміших цінностей демократії. Один із наріжних принципів ліберальної демократії передбачає гарантію визначеного мінімуму прав для всіх громадян, серед яких право на свободу слова і отримання інформації є у переліку найголовніших.

Сучасні ЗМІ, особливо телевізійні, перетворилися на могутній політичний інститут, без якого важко уявити функціонування публічної влади. Вони є ефективним інструментом впливу на суспільство, дозволяють відкривати широкі можливості для формування політичних орієнтацій та маніпулювання суспільною думкою їхніх споживачів.

У масових інформаційно-комунікаційних процесах діють різні політичні агенти: державні, незалежні, офіційні, опозиційні, приватні, зарубіжні. Дії ЗМІ в інформаційному просторі поділяють на два типи: мобілізаційні (пропаганда і агітація) та маркетингові (паблік рілейшнз і політична реклама). Мобілізаційний тип функціонування ЗМІ притаманний тоталітарним режимам і використовується для нав'язування людям певних думок, стереотипів поведінки та віри. Маркетинговий тип роботи ЗМІ полягає у необхідності забезпечення споживача якісною інформацією у відповідності до попиту і пропозицій інформаційного ринку. Маркетингові стратегії притаманні відкритому суспільству з сталими демократичними традиціями.

4. Теми та плани семінарських занять

Семінарське заняття №1-2.

Демократія в політичному житті суспільства.

4 год.

Основні терміни і поняття: багатопартійність, більшість, громадянин, громадянське суспільство, демократія, демократія участі, ідентитарна демократія, ліберальна демократія, політична рівність, політичні права і свободи, політичний плюралізм, репрезентативна демократія.

План.

1. Витоки і природа демократії.
2. Особливості демократії в різні історичні епохи:
 - а) характерні риси античної демократії;
 - б) демократія класичного лібералізму (Нова доба);
 - в) особливості сучасної демократії.
3. Поняття демократичних цінностей. Основні цінності сучасної демократії.
4. Принципи і форми демократії.
5. Характеристика та класифікація передумов демократії.

Теми рефератів:

1. Економічні та соціокультурні передумови демократії.
2. Проблеми розвитку демократії в сучасній Україні
3. Моделі демократичних переходів.

Література.

Праці для опрацювання:

- Арблассер Е. Ключові ідеї демократії // Демократія: Антологія / Упоряд. О.Проценко. – К., 2005. – С.41-78.
- Боббіо Н. Майбутнє демократії // Демократія: Антологія / Упоряд. О.Проценко. – К., 2005. – С.104-119.
- Верба С. Представницька демократія і демократичні громадяни // Демократія : Антологія / Упоряд. О.Проценко. – К., 2005. – С.943-982.
- Перікл. Афіньська демократія // Демократія: Антологія / Упоряд. О.Проценко. – К., 2005. – С.215-219.

Руссо Ж.-Ж. Суспільна угода, демократія і представництво // Демократія: Антологія / Упоряд. О.Проценко. – К., 2005. – С.237-247.

Навчальна література:

- Основи демократії: Навчальний посібник/ За заг. редак. А.Колодій. – К., 2002.
- Політологія. Підручник/ За заг. редак. І.Дзюбка, К.Левківського та ін. 2-ге вид., випр., доповн. – К., 2001.
- Політологія: Посібник для студентів вищих навчальних закладів/ За ред. О.В.Бабкіної, В.П.Горбатенка. – К., 1998.
- Політологія / За ред. О.І.Семківа. – Львів, 1994.
- Політологічний енциклопедичний словник. – К., 1997.
- Азбука демократії. – К., 1997.
- Алексеева А.Т. Демократия как идея и процесс // Вопросы философии. – 1996. – №6.
- Бешлер Ж. Демократия. – М., 1994.
- Даль Р. Введение в теорию демократии. – М., 1992.
- Демократія: Антологія / Упорядник О.Проценко. – К., 2005.
- Демократія в Україні: минуле і сучасність. – К., 1993.
- Каменская Г.В. Генезис идей демократии // Социс. – 1994. – №4.
- Лібералізм: Антологія / Упорядники: О.Проценко, В.Лісовий. – К., 2002.
- Поппер Карл. Відкрите суспільство та його вороги. – К., 1994.
- Поппер К. Демократия и народоправие // Новое время. – 1991. – №8. – С.41-43.
- Рябов С.Г. Політологічна теорія держави. – К., 1996.
- Салмин А.М. Современная демократия. – М., 1992.
- Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В.Ісаїва: Пер. з англ. А.Іщенко. – К., 2004.
- Харитоновна О. Генезис демократии // Полис. – 1995. - №1-2.

Семінарське заняття №3-4.

Сучасні концепції демократії та їх практична реалізація.

4 год.

Основні терміни і поняття: бікамералізм, Біль про права, блок політичний, вето, вотум довіри, громадський контроль, децентралізація влади, загальне виборче право, консолідація демократії, конституція, конституціоналізм, лібералізм, легітимація влади, опозиція, парламент, парламентаризм, правова держава, республіканізм.

План.

1. Основні концепції демократії:
 - а) партисипаторна теорія демократії;
 - б) елітарна демократія;
 - в) концепція плюралістичної демократії;
 - г) теорія поліархії.
2. Сучасні форми демократичного правління.
3. Демократія як політичний режим.
4. Типи демократичних режимів: мажоритарна, консенсусна, змішана моделі.

Теми рефератів:

1. Моделі організації законодавчої влади в розвинених демократіях.
2. Порівняльна характеристика моделей виконавчої влади в демократичних суспільствах.
3. Практика здійснення виконавчої влади в Україні.
4. Порівняння моделей децентралізації влади у федеративних та унітарних системах.

Література:**Праці для опрацювання:**

- Барбер Б. Сильна демократія: політика учасницького типу // Демократія : Антологія / Упоряд. О.Проценко. – К., 2005. – С.254-262.
- Гелд. Д. Моделі демократії // Демократія: Антологія / Упоряд. О.Проценко. – К., 2005. – С.155-175.

Даймонд Л. Консолідація демократія і політична культура // Демократія: Антологія / Упоряд. О.Проценко. – К., 2005. – С.882-942.

Деггер. Р. Участь у політичному житті і проблеми апатії // Демократія: Антологія / Упоряд. О.Проценко. – К., 2005. – С.304-326.

Руссо Ж.-Ж. Суспільна угода, демократія і представництво // Демократія: Антологія / Упоряд. О.Проценко. – К., 2005. – С.237-247.

Сарторі Д. Основи теорії демократії: народ і врядування // Демократія: Антологія / Упоряд. О.Проценко. – К., 2005. – С.25-40.

Циммерман Дж.Ф. Учасницька демократія: відродження популізму // Демократія: Антологія / Упоряд. О.Проценко. – К., 2005. – С.263-303.

Навчальна література:

Основи демократії: Навчальний посібник/ За заг. редак. А.Колодій. – К., 2002.

Політологія. Навчально-методичний комплекс: Підручник. К., 2004

Політологія. Підручник/ За заг. редак. І.Дзюбка, К.Левківського та ін. 2-ге вид., випр., доповн. – К., 2001.

Політологія: Посібник для студентів вищих навчальних закладів/ За ред. О.В.Бабкіної, В.П.Горбатенка. – К., 1998.

Політологія / За ред. О.І.Семківа. – Львів, 1994.

Політологічний енциклопедичний словник. – К., 1997.

Даль Р. Введение в теорию демократию. – М., 1992.

Даль Р. О демократии. – М., 2000.

Демократія: Антологія / Упорядник О.Проценко. – К., 2005.

Кремень В.Г., Табачник Д.М., Ткаченко В.М. Україна: шлях до себе.

Проблеми суспільної трансформації. – К., 1998.

Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах : сравнительные исследования. – М., 1997.

Лейпхарт А. Конституционные альтернативы для новых демократий // Полис. – 1995. -№2. – С. 136-146.

Поппер Карл. Відкрите суспільство та його вороги. – К., 1994.

Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В.Ісаїва: Пер. з англ. А.Іщенко. – К., 2004.

Шаповал В.Зарубіжний парламентаризм. – К., 1993.

Семінарське заняття №5-6.
Демократична традиція в Україні.

4 год.

Основні терміни і поняття: автономія, автономно-федеративний устрій, братства, дисидентство, громадівство, класократична монархія, козацька республіка, конституціоналізм, лібералізм, націократія, національне відродження, полемізм, поступ, правозахисний рух, федералізм.

План.

1. Інтелектуально-політична спадщина Київської Русі.
2. Специфіка поглядів українських гуманістів в період Відродження.
3. Демократичні традиції козацько-гетьманської доби.
4. Проблеми демократії в українській суспільно-політичній думці XIX століття.
 - а) політичні ідеали діячів Кирило-Мефодіївського товариства;
 - б) демократичний лібералізм М.Драгоманова;
 - в) проблеми демократії у поглядах І.Франка.
5. Ідейні напрямки розвитку демократичних принципів у політичній думці України у XX столітті:
 - а) М.Грушевський про традиції і підходи української демократії та державотворення;
 - б) демократична складова ліберального, націонал-демократичного, державницько-націоналістичного, консервативно-державницького напрямків української суспільної думки;
 - в) особливості розвитку демократії в радянський період;
 - г) світоглядні підходи до розвитку демократії діячів українського дисидентського та правозахисного рухів.

Література:

- Вивід прав України. – Львів, 1991.
 Винниченко В. Відродження нації. – К., 1990. – Т.1-3.
 Винниченко В. Заповіт борцям за визволення України. – К., 1991.
 Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX століття. – К., 1996.

Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991.

Демократія: Антологія / Упорядник О.Проценко. – К., 2005.

Драгоманов М.П. Вибране. – К., 1991.

Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-30-х років: Соціальний портрет та історична доля. – К., 1992.

Кармазіна М.С. Ідея державності у політичній думці (кінець XIX – початок XX ст.). – К., 1998.

Костомаров М.І. Закон Божий (Книга буття українського народу). – К., 1991.

Кремень В.Г., Табачник Д.М., Ткаченко В.М. Україна: альтернатива поступу. Критика історичного досвіду. – К., 1996.

Кремень В.Г., Табачник Д.М., Ткаченко В.М. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації. – К., 1998.

Кухта Б.Л. З історії української політичної думки. – К., 1994.

Липа Ю. Призначення України. – Львів, 1992.

Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2-х томах. – К., 1994.

Липинський В. Листи про братів-хліборобів (про ідею і організацію українського монархізму). Писані 1919 – 1926 рр. – Відень, 1926.

Лібералізм: Антологія / Упорядники: О.Проценко, В.Лісовий. – К., 2002.

Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996.

Націоналізм: Антологія / Упорядники О.Проценко, В.Лісовий. – К., 2000.

Основи демократії: Навч. посібник для студентів ВНЗ. За заг. редак. А.Колодій. – К., 2002.

Потульніцький В.А. Історія української політології. – К., 1992.

Потульніцький В.А. Теорія української політології. Курс лекцій. – К., 1993.

Українська державність у XX столітті: історико-політологічний аналіз. – К., 1996.

Українська суспільно-політична думка в XX ст.: Документи і матеріали. – Нью-Йорк., 1983. – Т.1-3.

Толочко П. Київська Русь. – К., 1996.

Україна: друга половина XX століття. Нарис історії. – К., 1997.

Шаповал Ю. Україна XX століття: Особи та події в контексті важкої історії. – К., 2001.

5. Словник-довідник ключових термінів і понять.

Активне виборче права – право громадян брати участь в голосуванні на виборах до органів державної влади. В Україні це право настає після досягнення особою 18 років.

Альтернативні вибори – обрання громадянами свого представника до складу представницького органу, керівника закладу або лідера політичної чи громадської організації на основі вибору із двох та більше конкуруючих претендентів.

Американська модель демократії – одна із моделей демократії, що передбачає такі характерні риси: 1) концентрація виконавчої влади; 2) розподіл влади на три незалежні самостійні гілки; 3) збалансована система бікамералізму; 4) двопартійна система; 5) плюралістична виборча система; 6) федеративний державний устрій; 7) писана конституція та право меншості на вето.

Багатопартійність – наявність ряду політичних партій в суспільстві, взаємини між якими базуються на реальній конкуренції за владу. Це така форма суспільного управління, при якій боротьба декількох партій за владу виступає як механізм використання розходжень інтересів з метою суспільного прогресу. Вона є характерною ознакою демократичного суспільства, яка виражає практичну реалізацію основних політичних свобод громадян. За допомогою багатопартійності інтереси та здібності, взяті у їх органічній єдності та в боротьбі з іншими інтересами, спрямовуються на вирішення актуальних проблем суспільного життя.

Бікамералізм – двопалатний парламент. двопалатна структура тривалий час була типовою рисою парламентаризму. У федеративних державах двопалатність вважається чи не обов'язковою і пояснюється потребою представництва в парламенті суб'єктів федерації і їх населення. Прийнято формулу, за якою члени нижніх палат парламентів представляють увесь народ (виборчий корпус), а члени верхніх – відповідний суб'єкт федерації (штат, землю, кантон, провінцію тощо). У двопалатних парламентах палати мають різні назви. Вважається, що двопалатний парламент ефективний у державах стабільної

демократії, де відсутні гострі економічні кризи, і досить є проблемним в країнах “молодої” демократії.

Біль про права – конституційно-законодавчий документ, що визначає основні права людини і проголошує обов'язковість їхнього дотримання владою. Уперше був прийнятий в Англії 1689 р. як результат боротьби з абсолютною владою короля. У 1789 р. звід про права людини ліг в основу прийнятої у Франції Декларації прав людини і громадянина. Білем про права називають 10 поправок до конституції США 1791 р.

Більшість – кількісне переважання прихильників якоїсь ідеї чи рішення над їхніми противниками. Вважається найпершою засадою демократичного способу прийняття спільних рішень, головною й необхідною умовою обрання кандидата на виборну посаду. Розрізняють **більшість відносну** – хоча б на один голос більше від суперника чи альтернативної пропозиції, **більшість абсолютну** – коли на користь якогось рішення віддали свої голоси понад 50 відсотків голосуючих, більшість кваліфіковану (в парламенті конституційну) – що складає дві третини або ж три четвертих усього складу, хто приймає рішення чи здійснює обрання.

Вестмінстерська модель демократії – модель демократії, суть якої – управління більшістю населення (**мажоритарна модель демократії**). Вимагає кваліфікованої або абсолютної більшості при прийнятті відповідних рішень. Меншість повинна підкоритися або отримує право вето. Крім Великобританії ця модель поширена в Канаді, Австралії, Новій Зеландії та інших країнах Британської Співдружності. Її характеризують наступні ознаки: 1) концентрація виконавчої влади, однопартійний уряд парламентської більшості. Меншість не бере участі у здійсненні влади й виконує функції опозиції; 2) злиття влади і уряду; 3) асиметрична двопалатність; 4) двопартійна система; 5) система домінування однієї партії; 6) плюралістична виборча система; 7) унітарний та централізований суверенітет; 8) неписана конституція і парламентський суверенітет; 9) виключно представницька демократія. Ці ознаки визначають суть управління за допомогою парламентської більшості.

Вето – право на заборону, зупинення запровадження в дію того чи іншого рішення у разі незгоди з ним. Дане право передбачене конституціями для глави держави або верхньої палати парламенту.

Вибори – комплекс заходів, пов'язаних з формуванням керівних органів держави на всіх рівнях – загальнонаціональному, федеральному, місцевому. У процесі виборів відбувається передача громадянами свого права керувати державою через індивідуальне голосування представникові (президенту, губернатору, меру чи конкретному представницькому інституту, наприклад парламенту) на чітко окреслений тимчасовий період.

Виборче право – право громадян обирати та бути обраним до представницьких органів держави. Демократична виборча система передбачає загальне, рівне та пряме виборче право.

Виконавча влада – сукупність державних органів, що здійснюють владно-політичні й владно-адміністративні функції. Кількісно в цій системі домінують різноманітні органи, що діють у сфері вузько визначеного державного управління. Відповідні органи (установи) займаються адміністративною (управлінською) діяльністю, однак за своєю природою вони не є органами, що здійснюють політичні (урядові) функції. В Україні вищим владним інститутом у системі виконавчої влади є Кабінет міністрів України. В областях, районах, Києві та Севастополі виконавчу владу здійснюють місцеві державні адміністрації.

Відкрите суспільство – ідея відкритості, висунута на противагу ізоляціонізму, передбачає доступність соціальних структур для модернізації, їхню здатність запозичувати все цінне ззовні, відмову від монополії на істину, від спроб запровадити єдине часткове бачення світу, примусово нав'язувати його всім. Поняття запроваджене англійським філософом Карлом Поппером. Невід'ємними рисами відкритого суспільства є демократичні інститути і процедури, наявність умов для самовираження і самореалізації особи, свобода об'єднань людей, відсутність дріб'язкової регламентації з боку держави, влади, можливість несанкціонованої і невідконтрольної з боку уряду соціальної творчості, економічна незалежність виробника від державної бюрократії, наявність ринку, свободи преси, слова. Відкрите суспільство передбачає тип свідомості без ідеологічних заборон, ворожнечі і недовіри, наявність альтернативних ідей та позицій, різноманітність точок зору, концепцій тощо.

Відповідальна демократія – такий стан соціального управління, коли рішення влади максимально збігаються з

намірами найбільш можливої кількості громадян на тривалій проміжок часу.

Гомогенне суспільство – соціально однорідне суспільство, в якому переважна більшість населення (80% і більше) сповідує одну релігію, розмовляє однією мовою. На практиці дві третини стабільних демократій гомогенні суспільства.

Громадська організація – добровільне об'єднання громадян, яке сприяє розвитку їх політичної, соціальної, трудової активності й самодіяльності, задоволення і захисту їх багатогранних інтересів і запитів, діє відповідно до завдань і цілей, закріплених у відповідному статуті. У Україні правовий статус та діяльність громадських організацій регулює Закон України “Про об'єднання громадян”.

Групи інтересів (тиску) – групи, які входять до складу кон'юнктурних, латентних (прихованих) політичних сил. Це сукупність індивідів, що під виглядом загального інтересу виражають свої партикулярні або корпоративні інтереси і вимоги, висловлюють претензії, що прямо чи опосередковано зачіпають інші сектори суспільного життя, вимагають їх здійснення від законодавчого органу або окремих його членів.

Демократизація – процес утвердження принципів демократії в країні, організації. Послідовний розвиток демократичного ладу.

Демократичне правління – спосіб здійснення державної влади, при якому забезпечується стан громадянських і політичних свобод.

Демократичний соціалізм – основний ідейний принцип міжнародної соціал-демократії. Концепція поступової (еволюційної) трансформації капіталістичного суспільства.

Демократичний централізм – один з принципів організаційної структури централізованих партій, особливо комуністичних. Передбачає процедуру виборів до всіх органів від найнижчих до найвищих і підпорядкування всіх нижчестоящих вищестоящим органам, сувора партійна дисципліна, підпорядкованість меншості більшості.

Демократія – організація та функціонування державної влади на засадах визнання народу її джерелом. Ознаками демократії є визнання прав всіх громадян на участь у формуванні органів державної влади, контроль за їхньою діяльністю, вплив на прийняття спільних для всіх рішень на засадах загального, рівного,

виборчого права і здійснення цього права у процедурах виборів, референдумів, плебісцитів тощо. Однією з ознак демократії є політичний плюралізм, багатопартійність.

Загальна декларація прав людини – міжнародний правовий документ, що проголошує невід’ємними та обов’язковими для дотримання широке коло громадянських, політичних, економічних, соціальних та культурних прав сучасної людини. Була прийнята й проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 р, складається з 30 статей, в яких обґрунтовуються найважливіші права людини.

Загальне виборче право – одна із норм демократії, поширення якої зумовило виникнення сучасних політичних партій. Поширення права участі у виборах на дієздатне доросле населення країни.

Загальнолюдські цінності – світоглядні ідеали, моральні норми, які відображають духовний досвід усього людства, сукупність уявлень про істинно людське, гідне, праведне, добре – все, що об’єднує людей.

Законодавча влада – гілка влади, яка володіє повноваженнями приймати закони. Система державних органів, які володіють правом прийняття законів і використовують його. В сучасній Україні законодавчим органом влади є Верховна рада України.

Засоби масової інформації (ЗМІ)– сукупність підприємств, установ, організацій, які займаються збором, обробкою та поширенням масової інформації через радіо, телебачення, кіно, пресу, звуко- і відеозапис. ЗМІ є важливим фактором політичного процесу, оскільки активно задіяні у формуванні громадської думки. Незалежність ЗМІ є однією з ознак відкритості, демократичності політичного режиму.

Інституційні гарантії демократії – демократичні права й свободи та інститути, які узалежнюють державну політику від інтересів виборців. До них відносять: свободу об’єднань та організацій, свободу слова, право на участь у виборах, право обирати державних службовців, альтернативні джерела інформації, вільні та чесні вибори.

Колегіальність – обговорення і вирішення справ групою осіб (колегією); метод керівництва, який здійснюється колегіальним органом.

Компроміс – погодження, угода, взаємні поступки. Знаходження різними політичними силами, групами, політичними партіями взаємоприйняттого рішення, примирення позицій шляхом взаємних поступок з питань, які їх розділяють, для досягнення певних політичних цілей. Компроміс у політичній взаємодії є важливою характеристикою демократичного політичного процесу.

Консенсус – згода, , одностайність. Спільність позицій, взаємна згода, єдність, збіг думок, що встановлюються в суспільстві або до яких приходять соціальні групи, незважаючи на властиві їм відмінності, протилежні інтереси, зумовлені соціальними, політичними, національними, релігійними та іншими особливостями, з приводу питань спільної життєдіяльності, що викликають взаємний інтерес. Процедура прийняття колективних рішень, подолання існуючих суперечностей і розбіжностей на основі виявлення і визнання спільних інтересів, пошуку точок дотику і знаходження порозуміння.

Консенсусна модель демократії – одна із моделей демократії, характерна для плюралістичних суспільств з великою кількістю ліній суспільного розмежування, що ускладнює можливість мажоритарного правління. Складається з таких основних елементів: 1) поділ виконавчої влади; 2) формальний та неформальний поділ влади; 3) збалансована двопалатність та представництво меншості; 4) багатопартійна система; 5) пропорційна виборча система; 6) федералізм та децентралізація; 7) писана конституція та право меншості на вето. Найяскравішим прикладом консенсусної моделі демократії є Швейцарія і Бельгія, антиподом – Вестмінстерська (мажоритарна) модель демократії.

Конституціоналізм – особлива система конституційно-правових відносин, які у загальному вигляді визначають повноваження головного суб’єкта влади (народу, нації); один з найважливіших принципів лібералізму, який полягає в тому, що норми писаної конституції мають найвищу силу в державі у порівнянні з іншими джерелами права. З ідей конституціоналізму вирости поняття конституції держави, конституційного правління.

Конституція – основний закон держави, сукупність правових норм найвищої юридичної сили, які формулюють і затверджують найзагальніші, основоположні принципи державного життя, утворення, оновлення і здійснення державної влади, закріплюють головні засади суспільного державного устрою, існуючу в ній

політичну систему, форму правління, правовий стан особи, принципи й порядок утворення та діяльності органів влади і управління, їх компетенцію, організацію та головні засади правосуддя, виборчої системи. Конституційні норми є юридично беззаперечними і захищаються державою.

Країни нової демократії – тип демократичних держав, де демократія існує порівняно недовго (з 80-х років ХХ століття), або де існували серйозні її порушення (на противагу стабільним демократіям). Термін запроваджений А.Лейпхартом.

Критерії демократичної законності – рівне та загальне для всіх громадян право брати участь у громадському виборі, необхідність базувати рішення на широкій громадській підтримці, а не на інтересах меншості, здатність обмірковувати складні альтернативи та вибирати серед них такі, при яких порівняно стабільні та тривалі коаліції політичних сил стояли б за певними політичними напрямками.

“Круглий стіл” – форма публічного обговорення певних проблем, при якій всі її учасники мають рівні права. Діалог між політичними силами (владою і опозицією), спосіб толерантного розв’язання існуючих проблем. Одна з форм трансформації влади, при якій конкуруючі політичні сили мирно домовляються між собою про “правила гри” на перехідний період.

Левелери – термін, запроваджений для характеристики реформаторів під час Англійської буржуазної революції середини ХVІІ століття. Спочатку мав зневажливий, образливий характер стосовно тогочасних ініціаторів зрівняння прав та запровадження загальної рівності людей. Основною вимогою левелерів було скасування одноособової влади короля та лордів. Вимагали прийняття основного закону, реформи виборчого права, схвалення віротерпимості й цілої низки соціальних та економічних вимог. Рух левелерів є першим значним проявом в Англії “народу” як світської політичної сили і кваліфікується в історії політичної думки як рух радикалів-першопрхідців і протодемократів.

Легіслатура – ієрархізована низка представницьких органів країни, від муніципальних рад до парламенту, які здійснюють законодавчі функції в державі-республіці.

Легітимація – визнання чи підтвердження законності існування прав, владних повноважень, певних рішень. Спосіб надання владним стосункам загальнозначущої форми, коли

суспільство встановлює певну систему норм та цінностей, які примушують визнавати право одних впливати на інших.

Лібералізм – течія суспільно-політичної думки, побудована на визнанні пріоритетності політичних і економічних прав особи в рамках, обмежених діяльністю законів, що розуміються як узагальнення природних прав і свобод цивілізованих людей. В широкому значенні під лібералізмом розуміють ідеї індивідуалізму і конституційного консенсусу, що сповідують більшість політичних партій в державах Європи та США. У вузькому розумінні – це ідеологічна доктрина, якої дотримуються багато демократичних партій, на відміну від консервативних та соціалістичних партій.

Мажоритарна модель демократії – дивись **вестмінстерська модель демократії**.

Моделі демократії – різні типи демократичних форм врядування та демократичного режиму.

Народна демократія – форма політичної системи ряду країн Східної Європи та Азії, яка утвердилася в результаті перемоги народно-демократичних революцій 40-х років ХХ століття під впливом та за підтримки СРСР. Особливістю народної демократії як форми політичної організації суспільства було: збереження загального виборчого права за всіма громадянами, існування приватної власності, значно менший, у порівнянні із радянською державою, ідеологічний тиск. Своєрідністю народної демократії був факт існування в цих державах гегемоністської партійної системи. У другій половині 80-х років країни народної демократії: Болгарія, Румунія, Угорщина, Чехословаччина, Німецька демократична республіка, пройшли етап “оксамитових революцій”, внаслідок чого відбулася трансформація суспільства і перехід до демократичних принципів функціонування політичних систем.

Неписана конституція – сукупність несистематизованих законів, судових прецедентів і звичаїв, які фактично закріплюють певний державний лад у країні, проте не проголошені формально її основним законом. Неписані конституції мають Великобританія, Нова Зеландія, Ізраїль.

Неурядові організації (НДО) – об’єднання людей в організації з метою задоволення їхніх різноманітних інтересів. Ініціатива створення НДО належить самим громадянам і не має на меті отримання прибутку. Їх існування виражає прагнення людей самим впливати на своє життя й на оточення. Наявність розвинутих

НДО, що реалізують різноманітні ініціативи громадян, вважається ознакою розвинутого громадянського суспільства.

Омбудсмен – парламентський комісар, який уповноважений наглядати за дотриманням законності й прав людини у діяльності членів державного апарату. Він не є інститутом влади, державного управління чи судової системи. Омбудсмен незалежний при виконанні своїх функцій і має необхідні повноваження з розслідування відповідних справ.

Опозиційна партія – характеристика, що визначає місце партії в політичній системі стосовно партій, що перебувають в опозиції до правлячої партії.

Опозиція – форма протистояння, протидії певної соціальної або політичної групи чи партії офіційному курсу і прагнення боротися за владу. Під опозицією розуміють суспільно-політичний рух, угруповання партій, парламентських фракцій, які протистоять правлячим політичним силам.

Парламент – представницький виборний законодавчий орган, який функціонує в умовах демократичного правління і має свої повноваження у сфері законотворчості. До основних сфер парламентської компетенції відносять прийняття державного бюджету і контроль за діяльністю виконавчої влади. Діяльність парламентів визначає характер і зміст парламентаризму.

Парламентаризм – система взаємодії держави і суспільства. Для парламентаризму характерним є визнання провідної ролі вищого й постійно чинного представницького органу в здійсненні державно-правових функцій.

Парламентська більшість – так кількість депутатів парламенту, яка дає можливість приймати парламентські рішення (більше, ніж половина складу). Наявність парламентської більшості – головна умова стабільної роботи парламенту.

Парламентська коаліція – одна із форм співробітництва партій для забезпечення своєї парламентської діяльності.

Парламентська криза – фактичне припинення діяльності законодавчого органу, внаслідок чого той виявляється неспроможним приймати колегіальні рішення. Причиною є бойкот парламентських слухань якоюсь з фракцій або рівновага сил у парламенті, що унеможливує отримання необхідної для прийняття рішення кількості голосів.

Парламентська республіка – різновид республіканської форми державного правління. Її ознаки: здійснення повноважень глави держави і глави уряду різними особами; обмеженість владних повноважень глави держави і одночасно надання реальної компетенції у сфері виконавчої влади уряду та його главі; формування уряду парламентом за номінальною участю глави держави; формальна політична відповідальність уряду і його глави перед парламентом; право президента на розпуск парламенту. Усі важелі реальної політичної влади зосереджені в руках керівників політичних партій, яким належить більшість місць в парламенті. Сам парламент виступає у ролі механізму, за допомогою якого офіційно здійснюється політика правлячої партії (партій).

Пасивне виборче право – право бути обраним у представницькі органи влади.

Політичний плюралізм – існування різноманітних позицій учасників політичного процесу та можливість їх інституціоналізації.

Плебісцит – всенародне опитування населення шляхом голосування з метою виявлення думки з якогось загального і значного питання. Наслідки такого опитування не мають обов'язкової юридичної сили, але повинні враховуватися в результаті прийняття рішень відповідними органами державної влади.

Плюралізм – принцип організації й функціонування політичного життя і політичної системи, що відображає реальну багатоманітність економічних, соціальних, ідеологічних, культурних, релігійних та інших інтересів та цінностей класів, соціальних верств і груп, партій, етнічних спільнот тощо. Плюралізм виражає право і здатність індивіда або групи мати власну точку зору з певного питання. Плюралізм політичний – це демократична альтернатива монополії однієї партії на владу ідеологічному диктату, командно-адміністративним методам управління, унітаризму і тоталітарній організації суспільного життя.

Правосуддя – основна функція судової влади, що здійснюється судами, суддями, наділеними для цього спеціальними повноваженнями; діяльність суду щодо належного розгляду кримінальних цивільних справ та справ про адміністративні правопорушення з дотриманням процесуального порядку;

застосування на основі закону державного примусу до осіб, які здійснили злочин та правопорушення, чи виправдання невинних.

Правова держава – суверенна політико-територіальна організація публічної влади, яка ґрунтується на принципі верховенства права, дотримання закону, поважання особи й недоторканості її прав, свобод та законних інтересів. Правовою вважається така держава, в якій визнано пріоритет прав людини перед правами будь якої спільноти (класу, нації), прав народу перед правами держави, а визначальним пунктом громадянського регулювання є інтереси особи. Правова держава – необхідна умова і найважливіша засада вільного існування людей у демократичному суспільстві.

Правозахисний рух – суспільно-політичний рух 70-х років ХХ століття, який поширився в СРСР на підтримку положень міжнародних пактів про права людини і їхнього дотримання офіційною владою радянської держави.

Президентська республіка – різновид республіканської форми державного правління, для якої характерна значна роль президента республіки в системі органів державного управління. Головними ознаками президентської республіки є: 1) дотримання формальних вимог жорсткого розподілу влади і запровадження збалансованої системи стримувань і протигаг; 2) обрання президента на загальних виборах; 3) поєднання повноважень глави держави і глави уряду в особі президента; 4) формування уряду президентом лише за обмеженої участі парламенту; 5) відсутність політичної відповідальності уряду перед парламентом; 6) відсутність права глави держави на розпуск парламенту. Для чітко вираженого варіанту президентської республіки притаманна наявність двох центрів влади – президента і парламенту. Класичним прикладом президентської республіки є США.

Пряма демократія – форма народоправства, за якої громадяни безпосередньо беруть участь у прийнятті державних рішень. Механізмами здійснення прямої демократії є референдум і плебісцит.

Республіка – форма державного правління, в якій глава держави й усі органи влади є виборними і змінюваними, виконавча влада є похідною від представницького органу або виборців, а громадяни повною мірою володіють відповідними правами і свободами, мають можливість впливати на владу та на її рішення.

Республіканська форма державного правління передбачає визнання народу носієм верховної влади, сувереном, який делегує державницькі повноваження своїм представникам на строго визначений термін. Розрізняють два головні типи республіканської форми правління – президентську і парламентську республіку.

Референдум – спосіб прийняття законів або інших рішень з найважливіших питань державного життя прямим волевиявленням громадян шляхом всенародного голосування. Він є важливою формою прямої демократії, безпосереднє здійснення народом державної, законодавчої влади.

Реформа політична – процес зміни владних структур, різних сфер політичної діяльності. Політична реформа здебільшого не стосується основ існуючого ладу, хоч , у залежності від глибини, рішучості та характеру перетворень може бути важливим кроком до кардинальних перетворень суспільства, або ж системою заходів, спрямованих на збереження й зміцнення існуючої організації суспільства.

Розподіл влади – один з ключових принципів лібералізму, що передбачає поділ влади на три гілки – законодавчу, виконавчу і судову.

Свободи політичні – можливість громадян захищати й відстоювати свої інтереси та права у визначеному законом порядку. Вони спираються на основоположні права людини, перш за все, на право вільного розвитку особи. До суто політичних свобод відносять: свободу зборів, право заснування спілок і товариств, свободу волевиявлення.

Сепаратизм – прагнення до відокремлення, відособлення. У межах багатонаціональних держав прагнення окремих національних меншин до національно-державного самовизначення, створення власних держав.

Соціальна держава – ліберальна держава, соціальна програма якої спрямована на забезпечення прожиткового мінімуму для кожного члена суспільства, ліквідацію бідності та знедоленості шляхом соціального страхування.

Суверенітет – стан незалежності державної влади від будь-якої іншої влади, що полягає в її праві та здатності самостійно, без втручання якоїсь іншої держави керувати своїм внутрішнім і зовнішнім життям. Державний суверенітет – це самостійність і неподільність, верховенство законодавчої, виконавчої та судової

влади в межах території держави, її незалежність від зовнішнього впливу, влади якоїсь іншої держави.

Толерантність – терпиме ставлення до чужих думок, позицій, поглядів, вірувань. Обов'язків принцип правової держави, демократичного стану суспільства.

Фракція парламентська – організована група депутатів парламенту чи органів місцевого самоврядування, які належать до однієї чи споріднених політичних партій, мають спільні позиції. прагнуть проводити в колегіальному органі визначену лінію, дотримуються внутрішньо фракційної дисципліни.

Четверта влада – образна назва засобів масової інформації. Здійснюючи контрольну функцію, ЗМІ формують громадську думку, проводять власні розслідування, інформування громадян про факти зловживань і корупції представниками політичних чи державних структур, дають їм не тільки правові, але й моральні оцінки. В демократичному суспільстві вплив ЗМІ на владні інститути через реалізацію функцій контролю і критики уряду, поширення інформації серед масових аудиторій, формування і тиражування публічного іміджу є визначальним і становить невід'ємну частину масової політики.

Шовінізм – реакційна політична ідеологія і практика, спрямована на розпалювання національної ворожнечі і ненависті між народами, підкорення і поневолення інших народів. Для шовінізму характерні войовнича проповідь національної винятковості, поширення національного чванства, національного егоїзму, панівної зверхності однієї нації над іншими. Терміном шовінізм називають прояви національного екстремізму.

Програмові вимоги з предмету “Історія та теорія демократії” для студентів V курсу спеціальності “Політологія”.

1. Виникнення і сутність поняття демократії. Багатоманітність тлумачення демократії.
2. Класифікація і характеристика передумов демократії: економічні, соціокультурні, релігійні, зовнішньополітичні.
3. Поняття демократичних цінностей. Основні цінності сучасної демократії.
4. Принципи демократії.
5. Елементи механізму демократії.
6. Форми демократії: ідентитарна і репрезентативна.
7. Переваги та недоліки основних форм демократії.
8. Основні концепції демократії: партисипаторна, елітарна, плюралістична.
9. Поліархія як сучасна форма представницької демократії
10. Демократичні традиції в інтелектуально-політичній спадщині Київської Русі.
11. Демократичні погляди українських гуманістів доби Відродження.
12. Демократичні традиції Запорізької Січі та гетьманської держави.
13. Демократичні ідеали у поглядах діячів Кирило-Мефодієвського товариства.
14. Демократичний лібералізм М. Драгоманова.
15. Демократичні ідеї в суспільно-політичній концепції І. Франка.
16. Погляди М. Грушевського на проблеми демократії й державотворення в Україні.
17. Демократичні принципи українського державотворення в період національно-демократичної революції 1917-1920 рр.
18. Специфіка “радянської демократії”.
19. Демократична складова українського національно-демократичного, державницько-націоналістичного, консервативно-державницького напрямів.
20. Світоглядні підходи до розвитку демократії діячів українського дисидентського і правозахисного рухів.
21. Призначення, структура і функції законодавчої влади в демократичній державі.

22. Законодавча влада в сучасній Україні.
23. Виконавча влада в демократичному суспільстві: призначення і сутність.
24. Система виконавчої влади в Україні.
25. Ознаки і функції судової влади в демократичній країні.
26. Конституція та її призначення в суспільстві.
27. Конституційні акти України в ХХ столітті.
28. Характерні риси античної демократії.
29. Особливості демократії Нової доби (демократія класичного лібералізму).
30. Характерні особливості сучасної демократії.
31. Органи місцевого самоврядування: структура і повноваження.
32. Представницький характер та форми місцевої демократії.
33. Проблеми становлення місцевого самоврядування в Україні.
34. Функції політичних партій в системі представницької демократії.
35. Статус і функції політичних партій у політичній системі сучасної України.
36. Вибори як інститут демократії.
37. Чинники та критерії демократичності виборчого процесу.
38. Функції ЗМІ в демократичному суспільстві.
39. Демократичні підходи в державному управлінні.
40. Поняття та типи транзитивної демократії.
41. Конституційна монархія як форма демократичного правління.
42. Парламентська республіка як форма демократичного правління.
43. Президентська республіка як форма демократичного правління.
44. Змішана форма республіканського правління.
45. Мажоритарна і консенсусна моделі демократії.
46. Головні ознаки демократичного політичного режиму.
47. Типологія та характерні риси недемократичних політичних режимів.
48. Громадянське суспільство як умова свободи і демократії.

49. Інститути громадянського суспільства.
50. Взаємовідносини громадянського суспільства і влади.
51. Проблеми інституціоналізації громадянського суспільства в Україні.
52. Сутність поняття “права людини” і “свободи людини”.
53. Методи і механізми захисту прав і свобод людини.
54. Система захисту прав і свобод людини в Україні.

7. Список рекомендованої літератури

- Азбука демократії. – К., 1997.
- Алексеева А.Т. Демократия как идея и процесс // Вопросы философии. – 1996. – №6.
- Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини. – К., 2000.
- Аренд Х. Джерела тоталітаризму. – 2-ге вид. / Пер. з англ. – К., 2005.
- Арістотель. Політика. – К., 2000.
- Арон Р. Демократия и тоталитаризм / Пер. с франц. – М., 1993.
- Ачкасов В.А., Грызлов Б.В. Институты западной представительной демократии в сравнительной перспективе. Учебное пособие. – СПб., 2006.
- Бегунов Ю.К., Лукашев А.В., Пониделко А.В. 13 теорий демократии. – СПб., 2000.
- Бернштейн Л., Панченко П., Рейт О. Розбудова громадянського суспільства в Україні. – К., 1999.
- Бешлер Ж. Демократия. – М., 1994.
- Білоус А.О. Політико-правові системи: світ і Україна: Навчальний посібник. – 1997.
- Бодуен Ж. Вступ до політології / Пер. з фр. – К., 1995.
- Вашенко К., Кордун О., Павленко Р. Особливості виконавчої влади в пострадянській Україні. – К., 2000.
- Вивід прав України. – Львів, 1991.
- Визначення і вимірювання демократії / За ред. Д.Бітема. – Л., 2005.
- Винниченко В. Відродження нації. – К., 1990. – Т.1-3.
- Винниченко В. Заповіт борцям за визволення України. – К., 1991.

Воронов І. Правова держава як предмет політологічного аналізу. – К., 2000.

Геллнер Э. Условия свободы. Гражданское общество и его исторические соперники. – М., 1995.

Гель А.П., Цвігнун Д.П. Судова система України: Короткий конспект лекцій. – К., 1999.

Говлет М., Рамеш М. Дослідження державної політики: цикли та підсистеми політики / Пер. з англ. – Л., 2004.

Гончаров Д.В. Теория политического участия. – М., 1997.

Горбатенко В.П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть. – К., 1999.

Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ-ХХ століття. – К., 1996.

Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення. – К., 1997.

Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991.

Даль Р. Введение в теорию демократию. – М., 1992.

Даль Р. О демократии / Пер. с англ. – М., 2000.

Даль Р. Полиархия, плюрализм и простанство // Вопросы философии. – 1994. - №3. – С.37-48.

Демократія: Антологія / Упорядник О.Проценко. – К., 2005.

Демократія в Україні: минуле і сучасність. – К., 1993.

Державне управління: теорія і практика / В.Б.Авер'янов, В.В.Цветков, В.М.Шапалов та ін. – К., 1998.

Джанда К., Бери Д., Голдман Д., Хула К. Трудным путем демократии: Процесс государственного управления в США / Пер. с англ. – М., 2006.

Драгоманов М.П. Вибране. – К., 1991.

Задоянчук О.І. Громадянське суспільство. – К., 1999.

Засць А.П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. – К., 1999.

Законотворення – основна функція парламенту: Посібник. – К., 1997.

Каменская Г.В. Генезис идей демократии // Социс. – 1994. – №4.

Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. – Львів, 2003.

Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-30-х років: Соціальний портрет та історична доля. – К., 1992.

Кармазіна М.С. Ідея державності у політичній думці (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – К., 1998.

Кириченко С.О. Шляхи формування громадянського суспільства і правової держави. – К., 1999.

Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. Монографія. – Львів, 2002.

Колодій А.Ф. Социальная справедливость и равенство: проблемы теории и практики. – Львов, 1991.

Консерватизм: Антологія / Упорядники: О.Проценко, В.Лісовий. – К., 1998.

Костомаров М.І. Закон Божий (Книга буття українського народу). – К., 1991.

Кремень В.Г., Табачник Д.М., Ткаченко В.М. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації. – К., 1998.

Кривенко Л. Український парламентаризм. До питання конституційних гарантій // Віче. – 1996. - №11.

Кузьо Т. Пострадянські перетворення в Україні: теоретико-порівняльний аспект // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В.Ісаїва: Пер. з англ. А.Іщенко. – К., 2004. – С.46-50.

Кухта Б.Л. З історії української політичної думки. – К., 1994.

Лейпхарт А. Демократія в многосоставных обществах : сравнительные исследования / Пер. с англ. – М., 1997.

Лейпхарт А. Формы, функционирование и конституционные технологи современных демократий // Политическая наука. – 1999. - №2. – С.48-53.

Лейпхарт А. Конституционные альтернативы для новых демократий // Полис. – 1995. -№2. – С. 136-146.

Ле Дюк Л. Учасницька демократія: референдум в теорії та на практиці / Пер. з англ. – Харків, 2002.

Липа Ю. Призначення України. – Львів, 1992.

Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2-х томах. – К., 1994.

Лібералізм: Антологія / Упорядники: О.Проценко, В.Лісовий. – К., 2002.

Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996.

- Манхейм К. Диагноз нашего времени / Пер. с нем. и англ. – М., 1994.
- Мельник П.В., Цимбал П.В. Судова система України. – Ірпінь, 2000.
- Націоналізм: Антологія / Упорядники О.Проценко, В.Лісовий. – К., 2000.
- Новые демократии и/или новые автократии? Материалы круглого стола // Полис. – 2004. - №1. – С.169-177.
- Ортега-і-Гассет Х. Вибрані твори / Пер. з ісп. – К., 1994.
- Основи демократії: Навч. посібник для студентів ВНЗ. За заг. редак. А.Колодій. – К., 2002.
- Пал. Л.А. Аналіз державної політики. – К., 1999.
- Паламарчук В.М., Литвиненко О.В., Янішевський С.О. Трансформації демократії та пошук стратегії суспільно-політичного розвитку України. Монографія. – К., 2003.
- Парсонс Т. О социальных системах. М., 2002.
- Перегудов С.П. “Корпоративный переворот” и будущее демократии // Политические институты на рубеже тысячелетий. – Дубна, 2001.
- Політологія. Навчально-методичний комплекс: Підручник. К., 2004
- Політологія. Підручник/ За заг. редак. І.Дзюбка, К.Левківського та ін. 2-ге вид., випр., доповн. – К., 2001.
- Політологія: Посібник для студентів вищих навчальних закладів/ За ред. О.В.Бабкіної, В.П.Горбатенка. – К., 1998.
- Політологія / За ред. О.І.Семківа. – Львів, 1994.
- Політологічний енциклопедичний словник. – К., 1997
- Поппер Карл. Відкрите суспільство та його вороги. – К., 1994.
- Поппер К. Демократия и народоправие // Новое время. – 1991. - №8. – С.41-43.
- Потульницький В.А. Історія української політології. – К., 1992.
- Потульницький В.А. Теорія української політології. Курс лекцій. – К., 1993.
- Проблеми суспільної трансформації. – К., 1998.
- Рабинович П. Основи загальної теорії права та держави. – К., 1994.
- Романюк О. Моделі посткомуністичних трансформацій // Політичний менеджмент. – 2006. - №3. – С.35-50.

- Романюк А.С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи. Монографія. – Л., 2007.
- Рябов С.Г. Політологічна теорія держави. – К., 1996.
- Савельєв В. Громадянське суспільство і права держава: проблеми становлення. – К., 1997.
- Салмин А.М. Современная демократия: генезис, структура, культурные конфликты. Опыт Франции в сравнительной ретроспективе – М., 1992.
- Светова С. Практика парламентаризму: Посібник. – К., 1997.
- Сміт Дж. Роль законодавчої влади в ліберально-демократичних суспільствах. – Харків, 2001.
- Степаненко В. Громадянське суспільство: теорії, інститути та моделі розвитку // структурні виміри сучасного суспільства. Навч. посіб / За ред. С.Макеєва. – К., 2006.
- Тимошенко В.І. Права держава. Теоретико-історичне дослідження. – К., 1994.
- Токвиль Алексис. Демократия в Америке / Пер. с фр. – М., 1992.
- Толочко П. Київська Русь. – К., 1996.
- Україна: проблеми самоорганізації: В 2 т. / В.Кремень, Д.Табачник, В.Ткаченко. – К., 2003.
- Українська державність у ХХ столітті: історико-політологічний аналіз. – К., 1996.
- Українська суспільно-політична думка в ХХ ст.: Документи і матеріали. – Нью-Йорк., 1983. – Т.1-3.
- Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В.Ісаїва: Пер. з англ. А.Іщенка. – К., 2004.
- Ле Дюк, Лоуренс. Учасницька демократія: референдуми у теорії та на практиці. – Х., 2002.
- Хайек Ф. А. Дорога к рабству // Новый мир. – 1991. -№7. – С.177-230.
- Харитоновна О. Генезис демократии // Полис. – 1995. - №1-2.
- Цветков В.В. Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект). – Харків, 1996.
- Чемшит А.А. Государственная власть и политическое участие. – К., 2004.
- Шайгородський Ю., Меркотав К. Трансформація політичних цінностей у світлі української багатопартійності // Політичні партії

України. У 3 томах / Уклад. Ю.Шайгородський. Т.1. – К., 2005. – С.6-31.

Шаповал В. Державний лад країн світу. – К., 1999.

Шаповал В. Зарубіжний парламентаризм. – К., 1993.

Шаповал Ю.Людина і система (Штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні). – К., 1994.

Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. – К., 2001.

Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія / Пер. з англ. – К., 1995.

Щедрова Г.П. Громадянське суспільство і соціальна, демократична, правова держава: становлення, функції і тенденції розвитку в сучасній Україні. – К., 1996.

Ясперс К. Смысл и назначение истории / Пер. с нем. – М.1994.

Для заміток

Підписано до друку 23.06.2010р. Формат 60x84/16
Гарнітура "Times New Roman", Ум. друк. арк. 3,0
Тираж 300 шт. Віддруковано на різнографі.

Віддруковано ПП Курилюк В.Д.
м. Івано-Франківськ
тел. (0342) 723026; 093 94 618 55
vidavnistvo@gmail.com
www.pereplet.if.ua